

Euskal ahozko literatura tradizionalari buruzko ikerketa XX. mendean

KOLDO BIGURI

Abstract

This essay begins with a survey of the concepts "literature", "oral", "popular" and "traditional" as used by various different researchers in their studies of Basque oral literature, since it has not always been accorded the status of literature, and the terms "traditional" and "popular" have received varying interpretations which have allowed them to encompass such distinct forms as both oral and written "bersolarism" and its related genres, as well as the various orally transmitted genres.

In the early stages of research into the Basque oral genres, one finds attempts to defend this phenomenon from a literary standpoint, and efforts to set it above mere folklore. Don Manuel Lekuona, one of the most outstanding of these figures, was much more active in this respect than others, and even more so than Azkue of the most important collators of this kind of oral genre.

The essay continues with a more detailed examination of research carried out in this field during the 20th century, which starts by comparing it with the previous century's contributions. This shows that a geographical shift in this type of research took place around the turn of the century, since such work was in the 19th century almost entirely restricted to the French Basque Country, whilst the next century opened with the appearance in the south of such great figures as Resurrección María de Azkue, Father Donostia and Manuel Lekuona, whose work then spread all over the Basque Country.

This is followed by a survey of the development of research into tradition as it has evolved from the Civil War up to the present day. It becomes clear that the scholars of Basque literature (Mitxelena, Villasante and Sarasola) have practically ignored this part of our culture until very recently.

By way of conclusion, it is pointed out that the last few years have seen an increase in specialisation in research on tradition, which has produced studies devoted exclusively to the ballad, to lyric poetry, and to other genres, amongst which the traditional folk tale has received, and continues to receive, the least attention.

0. Hitzaurrea

Euskal Herriaren ahozko tradizioko literaturak gure mendean merezi izan dituen ikerketa eta ikertzaileen inguruan mintzatzerakoan*, ezer baino lehen artikulua beraren izendapena osatzen duten hiru elementu hartuko ditut ardatz, «literatura», «ahozko» eta «tradizionala», berba horien jiran gorpuztu bait da geroago aipatzen den «ikerketa» horren izaera. Azken berba horrek, bestalde, pisu nabaria izango du nere azalpenean, ahozko generoen artean tradiziozkoak eta tradiziogabeak bereizteaz gain, lehendabizikoek eramango dutelarik azalpen horren hari nagusia. Zentzu hone-

* EHUaren "Euskalaritza xx. mendean" 1989ko Udako Ikastarora aurkeztua (Donostia). Hemen ematen ez den bibliografia zabal baterako nahi duenak jo lezake J. A. Lakarra, K. Biguri eta B. Urgell, *Euskal Bala-dak. Antologia eta azteketa-ra* (Donostia, Hordago, 1984, 2 lib.).

tan, kanpoan geratuko dira, oro har, bertsoaritzza eta antzerki forma ez tradizionalak, pastoralak bestela esanda; arazoak ekarriko dizkigu *tradizional* hitza bestelako azalpenik gabe elementu bereizgarri modura erabiltzeak, eta, beraz, komeniko da, behin behinekoa bada ere, haren mugapena egitea, zeren eta gai honetaz jardutean askotan nahasten bait dira «herritarra» edo «herrikoia», eta «tradizionala» hitzak: denboran zehar ematen den transmisio-katea batean bezala belaunaldi batetik bestera igarotzen diren jakingaietara deitzen zaie tradizional; ahozko literaturari egokitu gero, tradizionalak izango dira «betidanik» herriaren oroimenean, idatzizko laguntzarik gabe, gordetzen diren eta denboran zehar bizi diren ipuin, kantu, esaera, sineste eta abarrei. Horregatik ez dira tradizionalak, zentzu horretan, bapatekotasunean oinarritutako konposizioak, bertsolarienak esaterako, edo testu idatzien bidez mamitutakoak, pastoralak, kasu.

Hauek guztiak herritarrak izango dira, bai, herria haien zale den neurrian, edo batez ere «herri xehea» deitzen den horren gustokoak direnean batipat; bestetik, Euskal Herrian ohitura izango da, bai, bertsoak egitea, edo pastoralak antzeztea, baina bertsolarietara plaza batean asmatu eta berehala botatuko bertsoak ez dira tradizionalak izango, eskuz izkribaturiko halako koaderno batean geratu den pasterala ere izango ez den bezala.

Beste alde batetik, baladak edo tradiziozko kantu narratiboak erabiliko ditut nere azalpenean etenik gabe, alde batetik hobeto ezagutzen dudana generoa delako, baina, baita ere, adibideak ematerakoan argigarriena delako.

1. Literaturaz

1.1. Herri xeheak betidanik ezagutu, erabili eta gozatu dituen literatur generoek, tradizionalak izan zein ez, ez zuten zorte larregirik izan denbora puska handi samarrenean, atek itxirik aurkitu bait zituzten Parnaso mendian aterpe eske joan zirenean.

Aitzakiak ugariak ziren: kultura ote ziren akaso, «cultus» zentzuan, alegia landua, zaindua? Letra larrizko Kultura hori goregi ezarria zegoen, mendi horren erpinetan, hautatu bakan batzuen jabetza eta gozagarri. Herri xehe inkultuak, «vulgus» delakoak Kulturarik ezin eduki zezakeen, gehienez ere halako jakintza batzu zeuzkan, herriaren jakintza, *folklore* higatua.

Beraz, herri xehearen horiek izpiritu kultuentzat nolatan izan zitezkeen Literatura, baldin berbetan ere kontraesanik bazegoen? Literatura «littera»tan dagoena da, hots idatzitakoa, eta herriaren jakintza hori, jatorriz eta definizioz ez da idatzizkoa. Horra hor Mircea Eliaderek ahozko literaturaz eman zuen definizioa: «Noizpait inoren ahotik irten dena eta oroitzapen kolektiboak gorde duena» (“Littérature orale”, in *Histoires des Littératures*, 1. vol., Gallimard, Paris 1956).

Guretzat gaur egun onargarria ez den ikuspegi estu hori, ordea, alde askotatik erasoak jasaten hasi zen handik lasterrera, baina Parnasoaren asaltoak luze jo zuen, luzeago gure artean, ohiturari jarraiki. Eta gure artekoaren aipua tarteko dela, jadanik 1883an hitzegiten da espreski Euskal Herriaren herri-literaturaz, Julien Vinsonen liburu batean, nahiz eta izenburu gisa *Le Folklore du Pays Basque* jartzera baino ez zen ausartu egilea (gogoratu «Folklore» hitza W. J. Thoms-ek asmatu zuela 1846an). Aurretik, egia esan, ikuspegi orokorreko ezer gutxi zegoen: F. Michelen *Le Pays Basque*,

sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique (1857koa), baina herri-antzerkiaz edo herri-poesiaz mintzatzen da gehienez ere, garaiko izpirituari jarraiki.

Geroago, ordea, denetarik agertuko zaigu; hala, bada, Manuel Lekuonak 1930ean Eusko Ikaskuntzaren v. Kongresuaren barruan Bergaran emandako hitzaldi batean, eta geroago argitara zuen *Literatura Oral Vasca* liburuan (1935), ahozko genero horien literaturtasunaren apologia egiteko beharrean aurkitzen da, Euskal Herriak literaturarik ez duela diotenen aurka bere ahotsa entzunarazi nahirik. Jarrera hau, gainera, iraunkorra izan da mende osoan zehar, eta behin eta berriz azalduko zaigu beste autore zenbaitengan: Orixe, Mitxelena eta L. Mª Mujikarengan, besteak beste.

Lekuonarekin jarraituz, ahozko eta idatzizko literaturaren arteko alderik nagusiena agerbidean edo iraunbidean datzala esan zuen: honek hitza erabiltzen duela, hark herriaren oroimena. Definizio orokor bat ere eskeintzen du: «A toda esa existencia literaria independiente de la escritura, llamamos literatura oral».

Ez da begien bistatik galdu behar mende hasierako urte horietan euskara bera eta, ondorioz, bere literatura ere auzitan egon zirela zenbait pentsalariren aho-lumetan; horra hor Ortega y Gasset-ek eta Unamunok euskara eta euskal literaturaz hainbat aldiz eta hainbat lekutan adierazi zutena, alegia euskara ez zela kultur hizkuntza, eta literaturgileek gaztelania erabili behar zutela. Benetako literatur liburuak «pocos y de valor mediano» direla esango du Unamunok behin; eta, hala ere, hitz goresgarriagoak egokitu zizkion gure herri-literaturari: «Para enterarnos de lo que es la literatura vasca, no teneis más que recorrer las colecciones de Francisque Michel, Sallaberry y el Cancionero vasco de Manterola» (1887).

Izendapenen gorabeherekin jarraituz, Lekuonaren ahaleginen ondoren, ez dut esango ondorioz, 1931. urtean behintzat, Aita Donostiak, balantzaren orratza erdian jarrita, «literatura folklorikoa» deituko dio, aparteko kezkabiderik edo azaldu beharrik gabe.

Ildo honetatik, argigarria da euskal ahozko literaturak euskal literaturaren historietan jaso edo jasan duen trataera. Eta jasan diot, historia garrantzitsuentzat hartu ohi ditugunetan ia agertzen ere ez delako, eta ez hari buruzko ikerketarik ezagatik. Mitxelena, Villasante eta Sarasolaren liburuetara joz gero, esan bezala, nekez aurkituko dugu gure gaiari buruzko azalpenik, garai zaharretatik iritsi zaizkigun lekukotasunetatik aparte, eta horiek idatziz eta hizkuntzaren testu zaharrak izateagatik duten interesa tarteko dela.

Gerra aurreko urteetan, aldiz, gure ahozko literaturaren aldeko interesa askoz bi-ziagoa zen, arrazoi literarioengatik, baina baita literaturaz kanpokoengatik ere. Izan ere, urte horietan giro abertzaleetako jendeek joera nabaria agertu zuten euskal tradizio «jatorren» aldera, Euskal Herriarentzat ere beste zenbait herrik zeukaten aberriaren arima kolektiboa ezkututik atera nahirik. Nahi hori, hala ere, aurreko mendeetako literaturgile foruzaleek baino bide errealistagoetatik erabili zuten, oro har, benetazko tradizioa ikertzera eraman zituen neurrian, hau da, herriak benetan gordetzen zituen «erlikia» eta «altxor» horiek aurkitzera.

Haien artean, Nikolas Ormaetxea «Orixe» izan zen euskal ahozko literaturari euskal literatura orokorraren barruan aparteko garrantzia ematen lehenetarikoa, *Euskal Esnalea* aldizkarian (1927) euskal literaturaz ondu zituen artikuluetan: "Euskal Litera-

tura'ren atze edo edesti laburra". Haien lehen hiru ataletan mintzo da euskal ahozko literaturaren genero ezberdinez, toki zabala emanik, beraz, multzoaren barruan. Gogoan izan dezagun garai hartan gai hau puri-purian zegoela gure artean, Azkue, Donostia, Guerra, Lekuona, Urkixo eta beste hainbaten lanak zirela tarteko. Lekuona bezalaxe, Orixe ere garaiko seme izan, eta euskal literaturaren alde agertu beharra sentitu zuen bere artikulu horietan, eta adibide bezala ahozkoa jarri zuen berak ere:

Euskerak ez duela literaturarik. Esatea da. Ez da arrigarri ori gure aherioak esatea, gerok ere esan oi baitugu; baino ezaguera geiegi gabe, alegia. xvgarren mendeko gure poesi bakar oriek, ez diote iñongo erriko poesia'ri zorrik.

Neurtitzen aldekoa da bere joera, argi eta garbi, berak «poesia erritarra» deitzen duenari eskeintzen bait dio tokirik gehiena, bai eta hitzik goresgarrienak ere, baina, hala ere, ez du inolako teorizazio propialik ematen, eta Juan Carlos Guerrak *Los cantares antiguos del euskera*-n esandakoa jaso baino ez du egiten. Haren eritzia bai agertzen da, ordea, zenbait kanturen egiazkotasuna zalantzan jartzen duenean, Guerraren ustearen kontra (Claudio de Otaegi poetak ustez aurkitu, baina egiatan asmatu zuen *Beotibarko kanta*, esaterako, askoz urte geroago ere zenbaitek egiazko ahozko tradizioetik jaso balitz bezala agertzen dutena).

Beste generoei buruzko aipamen xehe eta azaleko batzu egiten ditu aurrerago, pastoral, eske-lelo, eta toberenak, ez ordea ipuin edo kontakizunenak. Bertsolaritzari toki ondragarriagoa uzten dio, bertsolarien alde agertzeko, garai haietan «kultur» gizonen artean gaitzetsiak eta farrez erabiliak ere izaten zirelako.

1.2. Orixeren saio bakartia alde bat utzi ondoren, ia azken hamarkada honetara arte ez dugu aurkituko gure ahozko tradizioari, literaturaren abiapuntuetatik, aparteko arreta ematen dionik. Tartean, Mitxelena, Villasante eta Sarasolaren lanak argitaratu ziren 1960, 1961 eta 1971 urteetan hurrenez hurren, oraindik ere oso deigarria den isiltasunean utzi zutelarik guri dagokigun gai hau. Azken biek toki apur bat utzi zioten bertsolaritzari, Etxahun eta Iparragirre literaturgile gisa aipatu zituzten neurrian.

Sarasolaren lana, *Euskal literaturaren historia* (1971), idatzizko literaturaren historia da burutik burura, eta ahozkoaren aipamenik ez du egiten, ahozko poesia leinu-errejimenarekin batera galdu zela esateko ez bada; gainera, okerbide gerta daitezke haren hitz urriak, hots, artaroko literaturaren hondamen horretatik geratu den bakarra *Bereterretxeren Kantoria* izan dela. Berariaz aipatzen dut, gure artean ohitura dagoelako, Jaurgainengandik hasita gutxienez, balada narratiboei eta beste zenbait kanturri halako ezinbesteko data bat zintzilikatzeko; hala, bada, hainbat aldiz agertzen da *Bereterretxeren Kantoria* xv mendeko poema bezala —pertsonaiak dirudienez mende hartakoak zirelako—, kantu edo balada honen lehen testua 1870. urtean Sallaberryren liburuan argitaratu zela argitzea ahazturik. Horregatik, ausartegia iruditzen zait, gutxienez, kantore hau 300 urte lehenago ezagutarazi ziren kantu zaharren artean kokatzea, edo Guerrak esan zuena, hots «ofrece señales inequívocas de simultaneidad con los cantares de Aramayona, Mondragón y Sandailia». Hizkeraren aldetik ez behintzat, besterik ezin espero zitekeen gainera, xix. mendean jaso bait da, eta beraz garai hartako hizkera darabil, eta garai hartako, edo garai horretatik aurrerako tradizioan kokatu beharrekoa da, jatorriak jatorri.

Luis Villasantek ere, *Historia de la literatura vasca* (1961), idatzizko literaturari baino ez dio heltzen, berak liburuaren hitzaurrean espreski aitortzen duen bezala, «literatura» hitza erabili «euskaraz idatzitako edozein liburu edo argitarapen» adierazteko erabiltzen duelako. Kanpo uzten ditu, horrela, ahozko edo herri literatura, folklorea, bertsoaritzza, esandako salbuespenekin, eta Zuberoako herri antzerkia, inongo arrazoirik argudiatu gabe.

Nolanahi ere, guzti horiei buruzko aipamenik ere tartekatzen du inoiz; esaterako, «kantu zaharrak» lehen euskal testuen artean agertzen ditu, *Beretxerretxeren kantoria* barne —Mitxelenak ere berdin jokatzeko duen berean—, edo *Alos Torrea*-koa, ahozko tradizioz jasoak direla erasten duelarik, hala ere. Kopla zaharrek —Lekuonaren izendapena— sei lerro baino ez dute merezi, eta horiek haien «primitivismo»a nabarmentzeko, eta haien jatorria eta sorrera-data «no siempre fáciles de precisar» direla iragartzeko, ahozko tradizioa, idatzizko lanak bailiran, nahitaez egutegian —edo urtetegian— sartu beharrean ahalegindu diren euskalari gehiegiren ildoari jarraituz.

Koldo Mitxelenaren liburuak, *Historia de la literatura vasca*, (1960), bestelako joera duela irudi luke, hasi herri literaturarekin hasten bait da, baina azterketa sakonik egin gabe, orokortasun batzuekin ematearekin konformatzen da, eta inoiz aipamen hutsarekin. Euskal folklorea zahartasun handiko elementu gutxi direla dio, eta zahartzat emandako asko apokrifikoak direla, *Leloren kantua* eta *Altabizkar* kantuek, eta Chahoren asmazioko zenbait pertsonaia edo istorio. Poesiari dagokionean, aldiz, Lekuona gidari hartuta, orri eta erdi eskas eskeintzen dio, eta beste pare bat bertsoarien produkzioari. Antzerkiak zorte handiagoa izan zuen, baina Hérelle-ren lanari jarraitzen dio. Aukeraz baliatzen da, hala ere, salaketa bat egiteko: hots, euskaldunok, mugaz honantzakook batez ere, ez dugula Zuberoako antzerkia euskalduntzat edo guretzat hartu izan gai arrotzak erabiltzen dituelako, eta oso hizkera erdaldundua agertzen duelako.

Liburuan, ordea, hainbat urtez eta hainbat autoreterengatik izan den jokamoldearen argigarri samarra den modu bitxi batez erabiltzen du ahozko literatura; hots, herri literaturari eskeinitako pasarte amaituta, eta, beraz, idatzizko literaturari, literatura kultuari nolabait, ekiten dihonekoan aipatzen dituelako kantu zahar edo «cantares antiguos» direlakoak, eresiak barne, bai eta erretratuak ere geroago, nahiz eta azken hauetaz «de más interés lingüístico que literario» direla dioen.

Ez ahaztu Mitxelenarentzat bai kantuek bai erretratuak euskal literaturaren lehen agerraldietarikoak izateaz gain, euskaren historiarako idatzizko monumentu guztiz garrantzitsuak zirela, lau urte berandago *Textos arcaicos vascos* (2. arg. 1990) argitaratzearekin erakutsi bezala.

Nolabait antzeko joera agertzen duten hiru literatur historia hauek albo batean utziz, aparteko tokian aipatu behar da Santi Onaindiaren *Euskal literatura* (1972), zeren eta aurreko hirurek baino toki gehixeago eskeintzen bait dio «ahoz ahozko literatura» deitzen duenari, baina ia dena kantuetara mugatua, «eresi zaharrak» eta bertsoaritzara, eta ez oso zabal; kantutegi nagusiak, Azkue eta Donostiarenak, aipatu eta pastorei buruzko lerro bakan batzuekin amaitzen ditu bereak.

Kantuei dagokienez, bakoitzari buruzko aurkezpen xume bat egiten du, Mitxelenaren TAV-etik hartua, baina bere erizpideak ez dira beti zorrotzegiak izaten, zeren eta *Leloren kanta* ere sartzen bait du, Mitxelenak ez dakarrela, eta ez diotela «gora

aundirik eman gura» esanik; hots, aspalditik susmatzen zela apokrifoa zela, eta ez zela ahozko tradizioz heldua Iburgüen-Cachopín-en kronikara, jadanik Julio de Urkixok salatu zuen bezala.

Antzera jokatu zuen Onaindiak zenbait urte lehenago, *Mila euskal olerki eder* (1954) argitaratu zuenean. Han, *Leloren kantaz* gainera, Claudio de Otaegi olerkariak umetan herriko mutikoen ahotik ikasi omen zuen *Beotibarko Gudua*, lehenago aipatu duguna, Urkixok ere susmagarritzat hartu zuena, sartu zuen; baita *Altabizkarko kantua* ere, Garai Monglave-k frantsesez idatzi eta Duhalde euskarara bihurtu omen zuena, eta jadanik 1869an Bladek asmaziotzat aldarrikatu zuena. Jokaera hau, faltsu-kerietara eramateaz gainera, arriskutsua ere bada, gure artean nahiko errotua dirudien ohitura tamalgari bati jarraiki, egin eta esandakoak liburu batetik bestera igarotzen direlako, kritika zorrotzaren galbahea jasan gabe.

Tradizio apokrifoena ez da, esan gabe doa, euskaldunon asmazioa, baina txikia ere ez da hemen eman zitzaion munta. Tradizioak aspalditik eta hainbat herrialdetan erabili izan dira era askotako erreibindikazioak justifikatzeko, eta gure artean euskal lege zaharren aldekoen giroan baliatu ziren batik bat joan den mendean; barzuetan testu zaharrek, *Leloren kantua* kasu, bide ematen zuten horretarako, eta beste batzuetan literaturgileek asmatu egiten zituzten: Joseph Augustin Chaho, Navarro Villoslada, Antonio de Trueba, Arturo Campión, Venancio de Araquistáin, etab. Azkenengo honek *Tradiciones vasco-cántabras* argitaratu zuen, tradizionaltasunik gutxitxo zeukaten testuez osaturik. Elaberriek arazo gehiegirik ez digute jartzen, baina bai idazle hauetako zenbaitek osatu poemak: *Altabizkar*, *Anibalen kantua*, *Abarkaren kantua*, edo lehenago aipaturiko *Beotibarkoa*, inoiz agertu izan bait dira euskal ahozko tradizioari eskeinitako lanetan, guzti horiek joan den mendeko jarrera foruzaleak defenditzeko erabiliak izatetik, mende honetan jarrera abertzalearen eskuetara igaro zirelarik, etendurarik gabe. Dena dela, hau ez da euskal ahozko tradizio asmatua ikertzeko unea edo lekua, baina horren alderako interesik duenak badu nora jo: Jon Juaristiren *El linaje de Aitor. La invención de la tradición vasca*, Madrilen 1987an argitaratura.

1.3. Beraz, ikusten dugu Euskal Herrian egin diren euskal literaturaren historiarik nagusienetan, edo erabilienetan behintzat, ahozkoa ia agertu ere ez dela agertzen, eta esaten den apur hori beti ez dela zuzena izaten. Are azalgaitzagoa da oharpen hori, kontutan hartuz euskal ahozko literaturaren genero gehienei buruzko ikerketak urriak ez zirela ordurako, eta ikerlari berriak zetozela aurreko «klasiko»en ondoan. Dena dela, egia da euskal literatura idatzia ikertzeaz arduratu diren egile nagusiek ez dute ahozko literatura aztertzen jardun, eta horrek ikusi ditugun ondorioak ekarri dituela. Hala, bada, euskal ahozko literaturaren ikerketa soilik lan monografikoetan agertuko zaigu, edo, bestela esanda, ahozko literaturaren ikerlariak egindako idazlanetan.

1978ra arte itxaron beharko dugu euskal ahozko literatura oro har eta halako sarkontasun zuhur batez ikertzen saiatzen den lanik aurkitu arte: Euskaltzaindiak argitaratutako *Euskararen liburu zuria*. 43 urte, beraz, tajuzko ikerlanik gabe, M. Lekuonaren *Literatura Oral Vasca* 1935ean argitaratu zenetik. Eta beste Lekuonatar bat izan zen tarte luzeegi horren hauslea, Juan Me Lekuona, esandako liburuan agertu zuen lantxoaren bidez —lantxo deritzot 21 orri baino ez dituelako, ez bestegatik—. Bere laburrean, nahiko osoa da, aurrekoen aldean areago, ahozko literaturaren jakingarri orokor batzu eman ondoren, herri poesia, antzerkia, narratiba, eta atsotitz edo esae-

rak aztertzen dituelako. Dena dela, euskal literaturaren historia berez ez denez gero, komenientziatzko arrazoi horregatik utziko dut aurreragorako Juan Mª Lekuonaren azterlan hau, mintzaldi honen izenak dioen «ikerketa» horri buruzko pasarterako.

Beste urtebete gehiago itxaron beharko dugu ahozko euskal tradizioaz ere arduratzen den lehen euskal literaturaren historia zabala aurkitzeko: Luis Mª Mujikaren *Historia de la literatura euskérica* (1979). Berez herri-literaturak ez du tarte berezirik edo apartekorik Mujikaren liburuan, eta lanean zehar barreiatua agertzen da; horrela, esaterako, «erromantze eta kantu zaharrak» literaturaren lehen agerbide edo osagaien artean azalduko zaizkigu, liburuaren lehendabiziko partea osatzen duten 47 orrietan; XVIII. mendeari eskeinitako pasartean, aldiz, Zuberoako antzerkiak tartetxo bat, eta Mujikak «XVII eta XVIII. mendeetako herri-lirika» deitzen duenak leku zabalagoa izango dute; azkenik, bertsolaritza ere agertuko da, ez oso luze alabaina, XIX. mendeko literaturaren zatian. Hitz lauuko narratiba tradizionalaren berririk, ordea, ez du ematen. Nolabait esateko, lirika da Mujikaren arreta gehien erakartzen duen herri-literatur generoa, liburu hau argitaratu ondoren ere erakutsi duen bezala. Bitxiagoa da, ordea, herri lirika aztertzeko, idatzizko kulturari dagozkion Machado edo Lorca-ren herritar kutsuko poemak erabiltzea gonbaragai bezala, haien edertasuna gorai-patzearren bada ere. Edertasun kanonak, gainera, beti ere subjetoak dira, askoz ere gehiago errotik hain ezberdinak diren bi genero gonbaratzen direnean.

Dena dela, ahozko tradizioaren azterketa kronologikorik egiteko, berez, arazorik ez badago ere, Mujikak egiten duena eztabaidagarria da, planteiamenduaren aldetik.

Esate baterako, har dezagun herri-poesiaz egiten duen banaketa: «erromantze eta kantu zaharrak» gure literaturaren lehen elementu bezala agertzen dira haien ustezko jatorriagatik, alegia, ustez kontaktzen dituzten gertakarien garaigatik. Onar daitekeena litzateke, baldin eta Garibai, Ibargüen-Cachopín eta beste zenbait autore zaharren liburuetan azaltzen diren testuetara mugatu izan balitz, baina ez du hala jokatzen; *Arrasateko Erreketa*, *Beotibarko kanta* (Garibaik emandako ahapaldia), *Milia Lasturkoaren eresia*, *Urruxolako kanta* eta holakoen ondoan, hau da tradizio zaharretik idatziz iritsitako testuen ondoan, ahozko tradizioaren aro modernoan bildutakoak ere badakartza: *Bereterretxeren kantoria* (jakina denez, Sallaberryk argitaratua lehen aldiz), *Abetzeko anderea* (Francisque Michelek argitaratua lehen aldiz, 1857an), *Alostorrea* (Arakistainek 1865ean bildu omen zuena; Mujikak XV. mendeko bezala agerreraztan du), *Atharratze jauregian* (Quatrefages-ek 1753. urteko lan batean frantsesez itzulia ematen duena; Mujikaren liburuan 1584 urteko bezala agertzen da).

Hau da, ahozko euskal tradizioaren aro ezberdinen berririk ez du inon ematen, eta denak zaku berean —euskal literaturaren lehen testuen zakuan— sartzen ditu Jaurgainen ikerketa historizistari jarraitzeagatik; sinplifikazio hau are arriskugarriagoa da irakurle ohargabearentzat, liburuaren hitzaurrean ematen duen ondoko esaldiaren bistan: «En la cima de nuestra literatura *escrita* han de colocarse, sin duda, los cantos épico-líricos de los siglos XIV, XV, XVI, como Bereterretxe, la quema de Mondragón, la endecha de la torre de Alos, o bien, la poesía lírica-amorosa, especialmente de Zuberoa, de los siglos XVII y XVIII».

Esandakoa onar daiteke, jakina, euskal ahozko literaturaren gorespen bezala, edo, nahi bada, gure literaturari aurpegia garbitzeko egon ohi den ohituraren ikuspegitik, baina ukaezinezkoa da bere baitan gordetzen duen arriskua.

Gainera, esan bezala, xvii eta xviii. mendeetako amodiozko lirika horretan ere, amodiozko gai hutsezkoak diren poemekin batera, tradizio modernoaren garaian bildutako baladak tartekatzen ditu: *Egun bereko alarguntsa* (edo *Goizian goizik*, Mme. de la Villéhéliok ezagutzera emana 1869an), *Neskatxa ontziratua* (*Brodatzen ari nintzen*, Azkuek argitaratua lehen aldiz), edo *Hiru kapitainak* (*Arrosa xuriaren azpian*, Chahok eman zuen balada honen berri, baina Donostia izan zen lehen testu zabal bat argitaratu zuena).

Juan Mari Lekuonak jadanik bere osabaren lanen zenbait ideiatan oinarriturik nolabait apuntatuta zeukan banaketa berezi hau egiteko erizpideak tematikari heltzen dio batez ere, lehendabiziko kantuak «epikoak», edota Juan Mari Lekuonaren hitz zuhurrak erabiltzeko, «historikoak» zirelako, eta bigarrenak, aldiz, Jon Kortazarrek «lirika gortesaua» deitu duenaren artekoak. Mujikak honetaz honelaxe zioen «una lírica no ligada a la narrativa; sin embargo, todavía persiste cierta lírica de suceso, como es el caso de la joven vendida a los moros o el poema de la dama de Irigarai [*Egun bereko alarguntsa*].

Benetako datu frogagarri batean oinarritzen den intuizio bat antzeman daiteke hitz horietan: ahozko tradizio modernoko testuek aurrekoen desberdina den eredu narratibo bat erakusten dutela, askoz dramatikoagoa den eredu bat, elkarrizketaren bidez azaltzen dena batez ere; izan ere, tradizio zaharretik heldu zaizkigun balada apurren arteko gehienek hirugarren pertsonaren bidez burutzen dute kontaketa, askotan beste biderik erabili gabe; eta tradizio modernoko artean, esan bezala, elkarrizketa da egitura nagusia. Kontaketa dramatizatzeko joera horrek, ordea, ez du narrazioa ukatzen, beste era batera agertzen baizik. Dena dela, erizpide honi jarraituz ere, *Bereterretxe*, *Abetzeko anderea* eta *Atharratze jauregian*, gutxienez, tradizio modernoan sartu beharrekoak dira, elkarrizketaz baliatzen direlako hein handi samarrean.

Baina, gainera, era honetako sailkapen bat egiteko edozein saiok aje bat izango du jatorritik ezinbestez: oinarri ahul samarra; hau da, ez dira hamabostera ere iristen tradizio zahar horretatik —eta beti ere idatziz bakarrik, ez da ahaztu behar—, iritsi zaizkigun lekukotasunak, eta gehienak oso zatikazkoak dira. Nola iritsi zaizkigun ere ez da begien bistatik galdu behar: tradizio horiek jaso zituztenen lan historizista edo genealogistarako baliagarri ziren testuak baino ez dira. Hortaz, oso testu gutxi, eta oso konkretuak, nahikoak ez, hortaz, erdi aroko tradizio poetiko guztia epikoa edo epiko-lirikoa edo nahi den bezala zela baieztatzeko. Bestetik, gainera, garai zahar horietatik ahozko tradizioz iritsi zaigun balada bakarrak, *Andre Milia*-k, ez dio inondik ere eredu narratibo epikoari jarraitzen.

Baladak alde bat utzita, Mujikak apenas ikertzen dituen gainerako herri-generoak; antzerki herritarrari dagokionez, aurrekoek esandakoa errepikatu baino ez du egiten, labur samar gainera. Bertsolaritzak ere, orri gehiagotan ordea, zorte beretsua du, orokortasun batzuen aldean, bertsolariak puntu edo errima pobreak egiteko erosokeria salatzen baino ez bait da ahalegintzen, bidenabar, arrazoi beragatik Arestiri akuilua sartuz.

Jon Juaristiren *Literatura vasca* (1987) dugu oraingoz euskal literaturaren historia bezala argitaratu den azkenengo liburua; dena dela, Juaristiren lanak Euskal Herriaz kanpoko irakurleentzat egina dirudi, hau da, gure literatura xeheki erabili asmorik ez duelarik inondik ere, literatura horren berri ez dutenei zuzendua dago; hala ere,

helburu horrek eragiten duen labur-beharra gaindituta, zati zabal askoa eskeintzen dio «literatura folklorikoa»ri. Juaristi, esan behar da, erromantzero hispanikoaren ikerkuntzan jarduten duen Seminario Menéndez Pidal, Madrileko Unibertsitate Complutensekoaren lankide izan da, eta euskal baladen ikerkuntzan ere aritu da, Gasteizko Fakultatean «Maria Goiri Mintegia» bultzatuz, eta zenbait balada-gairi buruzko artikulua argitaratuz: *Beotibarko kanta-z*, eta *Orein bilakatu neska-z*.

Liburuaren esandako pasarte horretan, gure ahozko literaturaren aurkezpena egiten du, ikerketa baino gehiago, baina nolana ere, nahiko aurkezpen osoa: tradizio horren garai zaharreko balada historiko edo albistariak (gaztelaniaz «romances noticiosos» deitzen direnei dagozkienak) eta garai modernokoak bereizten ditu, bilketaren historia xume bat, baina osotu samarra, ere egiten du, eta bertsolaritzak eta Zuberoko antzerki-generoek ere badute beren lekurik, ez ordea ipuinek edo tradiziozko narrazioek.

Bertsolaritzari dagokionez, gure artean orijinala den planteiamendu bat azaltzen du: galdera bezala uzten du ea bertsolaritza ahozko literatura ote den, edo, bestela esanda, ea literaturatzat hartzerik ba ote dagoen; zentzu horretan, bertsolaritza eta ahozko tradiziozko literatura kontrajartzen ditu: bertsolaritzaren literaturtasuna, dio, «depende casi exclusivamente de la mayor o menor cultura literaria de cada improvisador». Arazoa sortzen da, alabaina, bertsolarien halako lan batzu —bertso-paperak— ahozko tradizioa igarotzen direnean, eta tradizio horren bilakabidearen arauen menpe jartzen direnean, tradizio hispaniarraren baitan itsuen erromantzeekin gertatu bezala. Ondorio modura, bertsolaritza, izatez, «literatura» ez dela baieztatzen du, nahiz eta, dio, horrek ez duen esan nahi literaturan izan duten eragina garrantzitsua ez denik: «La poesía vasca de los dos últimos siglos debe mucho a los bersolaris y no podría entenderse su evolución en los últimos tiempos si prescindiéramos de la historia del fenómeno bersolarístico».

Bertsolaritza eta tradiziozko literaturaren arteko kontrajartze hori ez da literaturatasunera mugatzen, produkzio modura ere lerratzen bait du; alegia, bataren eta bestearen sujetuak guztiz ezberdinak direla nabarmentzen du: bertsolaria «espezialista» bat da, bere langintzan nolabait ikasi egin duen erdi-profesional bat. Horrelakorik ez da gertatzen beste generoetan. Bestalde, bakoitzaren objektua edo produkzioa bera ere, nolabait deitzeko, bereizten du, bertsolarien trebeziaren emaitza zerbaitei bakuna delako, hau da, testu bakar eta finkoa, eta ahoz ahoko tradizio bidez transmititua izatera zuzendua ez dagoelako (hori gerta badaiteke ere), tradiziozko generoetan gertatzen denaren alderantziz.

2. Tradizioa

2.1. Juaristiren azken ideia horri jarraituz, tradizioaz edo tradizionaltasunaz mintzatzeari ekingo diogu, nahiko ideia garrantzitsua bait da euskal ahozko literaturari buruzko azterketen historiarako.

Oraintsu arte Euskal Herrian gure ahozko literaturari buruz osatu diren ikerlan guztietan, testuak, edo gehienez ere generoak eta haien ustezko jatorri ilunak ziren aztertzen zirenak, ahozko fenomeno bera, bere hartan, azaletik baino ez ikutuz, edo zenbait orokortasun arin esanda pasea emanaz. Esan nahi bait da, ahozko fenomeno

horrek irauteko duen modua, tradizioa deitzen duguna, ikertu gabe. Horrela, sarri esan eta idatzi izan da ahozko literaturak prehistoria garaiko aztarnak dituela, edota bertsolaritzak edo halako poema berezi batzuek kutsu prehistorikoa dutela. Jesús Mª de Leizaola liburu oso bat ondu zuen horren inguruan: *Los Romances Vascos (Üskal Kantoriak) y sus relaciones con las reliquias literarias de la Prehistoria* (1969). Eta Manuel Lekuonak *Literatura Oral Vasca* liburuan esan zuenetik behin eta berriz errepikatu den argudio mitifikantea dugu, batez ere bertsolaritzari ezarri zaiona, eta euskarari berari aztarna neolitikoak aurkitzeko ahaleginekin pareka genezakeena. Euskal Herrian ezagutzen dugun ahozkotasuna azaltzeko, ordea, ez dago Aurrehistoria bezain garai urrutietara, edo Bibliara edo Grezia klasikora jo beharrik, zoko ilunak are ilunago jarriko ez baditugu. Baina gure artean esandakoak neurtzeari ekin aurretik, ona izango da eztabaidagai honek gugandik kanpora eta lehenago izan dituen ikuspegi ezberdinei halako errepaso xume bat ematea.

XIX. mendeko erromantikoak tradiziozko herri-poesiaren berraurkitzaile eta, neo-klasikoen gutxiespenaren aurrean, apologista ere bihurtu ziren. Beren ideia historiko-estetikoen arabera, herriaren poesia, «berezko poesia primitiboa» deitzen zutena, egile bakunaren «poesia artistikoa» baino lehenagokoa zela defenditzen zuten. Honela, esate baterako, baladaren jatorria urrezko garai urrun batean —gehienetan Goi Erdi Aroan— kokatzen zuten —gure artean urrutiago: *Le Loren kanta* erromatarren garairaino iritsi ez zuten—; eta Espainia, Alemania edo Eskandinabiako balada edo erromantze historikoen eta gesten arteko denbora-harremanak aztertzean, erromantikoek «herriaren berezko poesia» hura «egiledun» poesiaren aurrekotzat jotzen zuten. Hau da, gestak edo poema epiko luzeak lehendik bizirik zeuden baladen nahasketa edo bilduma ziratekeen. Beraz, herria zen poemagilea.

XIX. mendearen bigarren aldean, ordea, jarrera positibistagoetara makurtuz joan zen kritika, eskola erromantikoak emandako ondorioak ukatuz. Joera berri hura indibidualtasunaren erreibindikatzailerik bihurtu zen, herri-poesia egile bakarraren emaitza bulgarizatua besterik ez zela defenditzen bait zuten. Jakina, horretarako, eskola honek tradiziozkoak ez ziren generoak aztertzeko ohizkoak ziren metodoak erabiltzen zituen bere ikerketan, frogagarri zena baino onartzen ez zuelarik; horregatik, askotan poesia horien transkribatzaile baino ez zirenak hartu zituen haien egiletzat.

Sintesi bezala, beste joera berri bat sortuko zen geroago, «tradizionaltasuna» kontzeptua eztabaidara ekarriz, ondorioz herri-poesiaren historiak zeuden usteak berritu zituelarik mende honen lehen hamarkadetan. Espainian Menéndez Pidal izan zen joera honen bultzatzailea. Eskola honek lehengo erromantikoek gestei buruz esandakoaren aurkakoa defenditzen zuen, alegia, erromantzeak tradizioak gordetako gesta zatiak baino ez zirela. Baina ez zetorren indibidualisten planteiurekin bat: Menéndez Pidak «egile lejioa»ren teoria kontrajarri zien horiei, hau da, poema batek beti duela egile bakarra, baina tradizioan sartu ondoren ez lukeela egilerik, edota guztiak liritekeela egile, zeren eta jatorrizko egilearena baino gehiago, urte eta mendeetan zehar errepikatzen, moldatzen eta aldatzen duten kantari talde osoaren, eta azken finean kolektibitatearen, ondare bilakatzen bait da. Beraz, tradiziozko produkzioek ez dute egilerik —edo milaka dituzte—, nahiz eta inoiz ziurtasun osoz jakin dezakegun zein izan zen halako poema edo halako ipuin baten jatorrizko testua paratu zuena. Bestela esanda, halako poema bat ez da poesia tradizional bilakatzen harik eta, belaunaldietan

zehar kantatu izanaren poderioz, gizatalde baten oroimen kolektiboan sustraitu, eta bertan gizatalde horren folkloreak beste edozein elementuk bezala irautea lortzen duen arte. Baina iraupen hori ez da estatikoa edo geldia izaten; testuak ez dira itxiak, finkoak, idatzizko literaturan gertatzen denaren alderantziz, irekiak baizik, hau da, testuak aldatuz doaz hainbat arrazoiengatik: pasarteak ahazten direlako, poemak elkarren artean nahasten direlako, interpretazio desberdinak jasotzen dituztelako. Aldatze-prozesu horregatik ez dago testu bakar bat, hainbat aldaera baizik, askotan nahiko ezberdinak, eta inoiz zentzu guztiz kontrajarriak hartzen dituztenak. Kostata ulertu zen hau gure artean, eta horregatik halako balada edo kantu baten aldaera bakarra argitaratzen zen, osoena gehienetan, edo biltzailearen ustez ederrena zena; edota, okerrago, zenbait aldaeraren gainean eraikitako bertsiio fiktizioak. Horregatik, tradizioaren edozein genero aztertzerakoan beharrezkoa da ahalik eta aldaera gehien hartzea kontutan, guztien ulerpen aberatsagoa lortuko bada.

Tradiziozko edozein generoko obra baten aldaerak ez dira autonomoak beren artean, ez dute esanahi osorik, eta ezin dira, inoiz egin den bezala, bakoitza bere aldetik aztertu, ia autore ezberdinen poema ezberdinak bailiran, horrelako analisisiek genero hauen ezaugarriak garrantzitsuenak —aldakortasuna, aldaerazko bizitza, aldaeren arteko osagarritasuna— ahazten dituztelako.

Beraz, herri-literatura deitzen dugunaren barneko genero ezberdinen jatorri ilunak edo ez hain ilunak baino gehiago, haien transmisioa edo iraunbidea da haien forma eta izaera baldintzatzen dituena. Gainera, tradiziozko generoek ez dute, edo ez zuten behintzat, idatzizko euskarrien premiarik bere zabalkundea bermatzeko, ahoz aho ikasten eta irakasten bait ziren, nahiz eta, azken finean, horixe izan den tradizio horren galeraren edo heriotzaren eragingarrietako, edo, gutxienez, lagungarrietako bat.

Esan bezala, halako testu bat, poema narratiboa zein lirikoa izan, ipuina zein leienda, atsotitza edo dena delakoa, herri baten tradizioa sartzen denean, aldatuz jotzen da denboran zehar; errepikatuz batera berregin egiten da, beti ere giza-oroimenaekin edo adimenarekin, baina baita gizartearen bilakaerarekin ere —geroago aipatuko bait dugu—, zerikusia duten arrazoiengatik; aldaketak berbaldi mailan gertatzen dira, hau da, hitzak, hemistikioak, esaldiak aldatu egiten dira; bestalde, halako kontakizun batek beste bat «kutsa» dezake, errepikatzaileak nahasten dituelako, konturatuta ala konturatu gabe, eta horren ondorioz gai baten zatiak beste bati erantsiko zaizkio; zenbait lerro edo esaldi zentzu formulistikoa hartu, eta gai batetik bestera bidaiatu daitezke. Hori ipuinetan osoa ohizkoa ere bada, hasiera eta bukaera formulak tarteko, baina baladen artean ere antzematen da; hala gertatzen da, esaterako, *Bereterretxeren Kantoria*-ren hasierako formularekin («*Haltzak ez du bibotzik / ez gaztanberak bezurrik / enian uste erraiten ziela / aitunen semek gezurrik*»), *Aphez Beltza* izeneko balada arruntean errepikatzen bait da, baina gaiari erabat egokiturik («*Haltzak ez du maiten ezkurrik / ez gaztanberak bezurrik / ez nian uste bazela / Jainko-semetan gezurrik*»), norbaiten ezleialtasuna salatzeke formula bilakaturik. Adibide hau Iparraldeko tradizioaren barrukoa dugu, baina ekialde eta mendebaldekoen arteko amankomuneko formularik ere ez da falta: ekialdean (Iparraldean eta Nafarroan) bakarrik bildu den *Atharratze jauregiko anderea*-k eta batez ere Bizkaian, baina baita Nafarroan ere, ezagutzen den *Frantziako anderea*-k dutena:

Atharratze Jauregiko anderea

Aita zuk saldu nuzu
 idi bat bezala
 baita abandonatu
 ez izanik bezala.
 Ama bizi uken banu
 aita, zu bezala
 eninduzu, ez, joanen
 Espainian barna
 baño bai ezkonturen
 Atarratze Salala.

Frantziako anderea

Aita bizi'otan legez
 bizi banuen ama
 eniñuan salduko
 España urrunera.
 Aitak saldu niñuan
 idia bezala
 Españan kenduteko
 bai neure biotza

Nahiko kointzidentzia esanguratsua, antzeratsuko gaia baina ikuspuntu ezberdina erabiltzen duten bi balada artean, Nafarroako aldaerak beti ere tarteko daudelarik.

Aldakuntzak, bestalde, ideologiak edo pentsamoldeak ere eragin ditzake; hau da, kontakizunek halako irakaskuntza bat ematen dute beti, gehienetan gizartearen jokamolde-arautegiaren arabera; baina inoiz arauak ez dira gustagarri izaten, edo pentsamoldeak ere aldatzen dira, eta horiekin batera testuen irakaskuntza ere bai. Beraz, aldaketak ez dira beti zentzu negatiboan ulertu behar, «sortzaileak» ere gerta daitezkeelako.

Urtsuako kanta-n gizonak bere emaztea hilko du harekin ezkontzera zihoala jadanik haurdun zegoela konturatzean; *Peru Gurea*-n ere emazte adulteriogileak bere zigorra hartuko du hark eragindako bidaiatik senarra etxeratu eta infidelitatearen berri jakiten duenean. *Urrutiako anderea*-n, aldiz, gizon adulteriogilea da etxetik ihesi aterra behar duena; hau da, soilik emaztearentzat gordea zegoen delitua kondenatzen da. Eta beste hainbat adibide ere ipin litezke; *Frantziako anderea*-ren nafar aldaerak oso interesgarriak dira, esaterako:

Labaiengo aldaera

Agur, agur
 ama neuria.
 Ongi etorri zarela
 seme neuria.

Ezkondurik edo ezkongai
 eldu zara semia?
 Ezkondurik eldu naiz
 ama neuria.

Fransa edo española
 duzu andria?
 Franzesa du baño da
 guziz noblea.

Mortura guan eta
 ill egin biar dik.
 Nik eztiel kusi nai
 franzes erreñarik.

Andian guan nitzen
 apezarengana
 apezarengana eta
 anaiarengana.

Ark ere esan ziran
 ama bezala
 mortura guan eta
 ill egin zezala.

Andiken guan nitzen
arrebarengana
arrebarengana eta
gaztenarengana.

Aretzek erran zidan
biar zen bezala
etxera karri eta
maitatu nezala
estimutzen zuela
koñata bezala.

Andria igesi, igesi
zaldien gañera
mortura guan eta
ill egin behar dun.

Baraibarko aldaera

Urra, urra, urra
seme nerea
prantzes edo española
egin dek andrea?

Prantzesa da baiña
txit da noblea
txit da noblea eta
aunitzen yabea.

Andikan yoan nintzan
anaiarengana
anaiarengana eta
zarrenarengana.

Anaie zarrenorrek
amorrek bezala
etxera ekarri gabe
deboila nezala.

Andriak eldu dire
andik eta emendik
nere arreba Juana
ezta ageri inondik.

Senarrak eman ziran
lenbiziko kolpia
bereala koñadu apezak
aldamenetik bertzia.

Oi kanabitaren
puntaren zorrotza
usu urrapu dio
nere amari biotza.

Andikan yoan nintzan
arrebarengana
arrebarengana eta
zarrenarengana.

Arreba zarrenorrek
amorrek bezala
etxera ekarri gabe
deboila nezala.

Andikan yoan nintzan
anaiarengana
anaiarengana eta
gaztenarengana.

Anaie gazteenorrek
amak ez bezala
etxera ekarri eta
maitatu nezala.

Lehen ikusian esan daiteke Labaiengo aldaerak testu osoa ematen duela, eta Baraibarkoak, aldiz, zati bat baino ez; hala ere, hori egia izanik, egia da orobat, Baraibarkoa entzuten duenak istorioa bestela ulertuko duela, eta zorionezko bukaera duela irudituko zaiola. Zatikazko aldaera hau baino ez da bildu Nafarroan, baina aldaera honetatik abiatuta beste aldaera batzu sortu izan balira —edo badira—, hau da, kantariak hori ikasi eta errepikatu balute, arazorik gabe esan liteke *Frantziako anderea*-k Nafarroan bi bide ezberdin, eta kontrajarriak, hartu zituela.

2.2. Transmisio-modua, hau da tradizioa, neurri bezala erabiltzen badugu, argi dago bereizketa bat egin behar dugula ahozko literaturaren generoen artean, oraintsu arteko ikerketarik gehienetan egin ez den bereizketa. Hots, mintzaldiaren hasieran aurrean bezala, alde batean genero tradizionalak jarri beharko genituzke: balada narratiboak eta kantu lirikoak, ipuinak, kondairak, atsotitzak, kontakizun mitologikoak. Eta beste batean genero ez tradizionalak: antzerkiaren forma batzu eta bertsolaritza. Antzerki erako generoak, pastoralak behintzat, testu idatzien beharrea bizi bait dira. Eta bertsolaritza, arrazoi nabariengatik, hau da, tradizionala ez delako, lehenago esandako zentzuan, Euskal Herrian ohizkoa edo ohitura izan baden arren.

Genero horiek guztiak, esan bezala, zaku berean sartu izan dira beti, «ahozkoa», «herritarra» eta «tradiziozkoa» adjetiboak nahasten zirelako, herritarra den guztia tradiziozko eta ahozko bezala agerrezteraino. Hau da, gauza bat da bertsolariak ahozko literaturan sartzea, zuzena den bezala, eta beste bat bertsolariek egindako autobiografiak edo idazlan narratiboak ere ahozko literaturaren sailkapenean sartzea, inoiz egin den bezala, lan horien estiloa ahozko hizkeratik, edo ahozkotasunetik nahiago bada, hurbil badaude ere. Zentzu horretan, Kirikiñoren *Abarrak* herri-literatura bezala har litezke, baina ez ahozko literatura bezala, hango kontakizunak ahozko istorioetan oinarrituta baleude ere.

Tradizio kontzeptuaren bitarteko bereizketa hau Jon Juaristiren lanetan, eta haren zuzendaritzapean «Maria Goiri Mintegia» osatzen genuenok argitaratu genuen *Euskal Baladak, antologia eta azterketa* liburuan (1984) agertzen da lehen aldiz, gure artean jakina, zeren eta kanpoan gai hauetaz jakiten dena eta erabiltzen diren metodoak gurera egokitu baino ez bait zen egiten liburu horretan. Geroztik, Luis Mª Mujikak ere jaso du tradizio kontzeptua 1985ean argitara eman zuen *Euskal lirika tradizionala* obran, nahiz eta ez duen kontzeptu hori erabiltzen, espreski behintzat ez, bertsolaritza eta lirika tradizionala bereizten dituenean.

2.3. Esanak esan, tradiziozkoa ez den testu bat tradizioaren altzora igarotzea ez da inola ere ezinezkoa, azken finean ez bait dago inolako testurik *jatorriz* tradiziozkoa denik. Zentzu horretan, testu tradizional guztiak tradizionalduak dira, lehenago edo beranduago. Tradizio zaharreko testuei buruz tajuzko ezer gutxi argi dezakegu, datu frogagarrien faltan gaudelako ia ehunetik ehun. Baina gugandik hurbilagoko garaietako tradizioan gertatutakoa ezagutzeko aukera sendoagoa dugu. Izan ere, gure tradizioa sartu diren azken testuak garai modernoko bertsolariek edo bertsogileek egindako poemak dira, gehienak bertso-paperen bidez zabaldu zirenak euskal herrietan zehar. Nahi hainbat adibide jar litezke: *Hamalau heriotzak*, *Bordaxuriven kanta*, etab. *Markesaren alaba* bestelakoa dateke, zeren eta oraindik oso ezaguna eta kantatua bada ere, apenas aldatu den, eta kantariak beti gogoan izan ohi bait dute idatzizkoaren erreferentea, halako moldez non ondo edo osorik ez dutela kantatu, edo zerbait falta zaiola esateko gai diren.

Dena dela, testu horiek tradizioaren gurpilean sartu orduko, haren legeen menpe ezarriko dira, ahozko tradizioaren poetika bereziaren arauen menpe. Horrela, testuek aldaketak jasango dituzte, edo bertsioak sortuko zaizkie, laburtu, zatitu, nahastu egingo dira. Are gehiago esan liteke: guk «romances vulgares»en haritik «balada

arruntak» deitu genituen testu horiek gainerako genero tradizionalak baino higadura handiagoa jasaten dute, oroitzen zailagoak direlako, haien luzera, tajutze erdi-kultua, hizkera erredundantea, elkarrizketaren urritasuna, eta xehetasun gehiegizkoak direla medio. Hori ondo asko ikus daiteke *Hamalau beriotzak* izeneko gaian: jatorrizko testuak (xix. mendearen lehenbiziko erdikoa) 200 lerro zituen; 120 lerro bakarrik zituen, aldiz, Manuel Lekuonak *Literatura oral vasca*-n ezagutarazitako beste batek. Eta galdutakoak ez ziren kasualitatez desagertu: arretaz aztertuz gero, erraz ikusiko da zatirik narratiboenak gelditu zirela, beharrezkoak ez ziren xehetasunak eta betegarriak bazter utzita.

Hauxe da, beraz, tradizionalizazioaren fenomenoaz ziurtasunez dakiguna, eta esan bezala, garai modernora mugaturik beti ere. Dena dela, ikerlari klasikoek lanak irakurriz gero, konturatuko gara ziurtasun hori lehenagoko aroetara ere lerratzen dutela, inolako enbarazurik gabe. Horrela, Manuel Lekuonak, Onaindiak eta abarrek bertsolariak hartzen dituzte ahozko herri-lirikaren sortzailetzat, eta bertsolari deitzen diete, besterik gabe, xiv-xv. mendeetako kantu epikoen egileei, baita «bertsolarisa» ere, kantu horietatik batzu emakumezkoek paratu zituztela esaten digutenez haiek jaso zituztenek. Are gehiago, M. Lekuonak ahozko literatura bera ere ulertzen eta ulertarazten du bertsolaritzaren arabera, egozten dizkion lau ezaugarri nagusien artean haren «bapatekotasuna gauzatzeko unean» jartzen bait du. Baieztapen horretan, noski, jatorriari heldu nahi dio, bertso-kantarien artean egiten duen bereizketak ikusterazten digun bezala; izan ere, bertso-kantarien artean bi eratako sujetuak bereizten ditu: sujetu aktiboa, hots bertsoak bat batean asmatzen dituen, bertsolaria alegia; eta sujetu pasiboa, hau da, bertsoak errepikatzen edo buruz ikasten dituen.

2.4. Horrelako azalpenek, noski, sekulako arazoak dakarzkigute “bertsolari” hitzak edo haren azpian datzan figurak, nahita nahi ez, oraingo edo azken bi mendeetako aroaren oihartzunak helarazten dizkigutelako. Bertsolaria eta bertsolaritza ulertzeko modua da arazo-ekarle, jakina. Hari honetatik jarraituz, interesgarria izango da Joxe Azurmendiren artikulua bat, *Jakin* aldizkariak bertsolaritzari eskeini zion 14/15 zenbakian argitaratu zuena, hona ekartzea: “Bertsolaritzaren estudiorako”.

Artikuluaren helburua bertsolaritzaren inguruko ikerlanek erabili ohi dituzten eskema estuak hautsi edo zabaltzea delarik, kritikatu egiten du bertsolaritza mito bihurtu eta aurrehistoriara eraman nahi dutenen jokaera, baina baita ere gaur egungo moldera mugatu, eta xix. mendean hasten dela esaten dutenena. Defenditzen du bertsolaritza, literatur gertakari bezala, ezin muga daitekeela plaza-gizonen lehiaketa, desapio eta abarren erako forma modernoetara, edota bertso-paperetara. Bertsolaritzaren eta bertsolariaren kontzeptuei muga zabalagoak eman nahi dizkie, historian zehar bilakatu eta transformatu ez diren zer bezala ezin har daitezkeela argudiatuz. Zentzu honetan, erdi aroko kantore zaharrak, zenbait euskal idazleren neurtitzak (Salvat Monho, Etxeberri Ziburukoa, Tartas, Barrutia), erromantzeroa, antzerkia eta folklorea oro har alde batetik, eta bertsolaritza bestetik elkarren artera hurbiltzeko proposamena egiten du, bertsolaritza ulertzeko erizpide folkloriko edo soziologikoari utzi eta erizpide literario hutsari heldu behar zaiolakoan. Literatur historia kontutan hartu beharra defenditzen duenean, ondoko hau dio:

Belaunaldiak eta bertsolari eskolatu/eskolatugabeak berezi ohi ditugu. Aski ote da eskema hori klasifikapen batetarako? Estudiatu beharra legoke bertsolaritzaren eboluzioak, forma desberdinak, funtzio desberdinak denbora desberdinen edo leku desberdinen arabera. Eta agian ziklo nagusi batzuk berezi beharko dira: ziklo epikoa (xiv-xv), lirikoa (xvii-xviii), «dialektiko» deitu dena (moderno), beharbada. Gizartea aldatuz, bertsolarien funtzioa ere aldatuz doa. Aldatu egiten da bertsolaritza. Bertsolariak ez du funtzio berdina erromeria batetan eta gerran ari den bando edo batailoi batetan, Ahaide Nagusien borroka aroan eta ohitura gortesauak imitatu nahi dituen gizarte ilustratu batetan, hiletetan eta eguberri jaietan.

Aurreko ikerlarien eritzi borobilak erlatibizatzea da Azurmendiren artikuluak duen alderdi merituzkoa; erlatibizatze horretatik abiatuta, ahozko literatura osotasun bezala ematen du aditzera, genero ezberdinen arteko osagarritasuna, hau da, genero horiek sail itxietan sailkatzeak zentzurik ez duela, eta haien bilakaera eta funtzio ezberdinak kontutan hartu beharra nabarmenduz. Arazo bat badago, ordea: bere teoriak ahozko tradizioaren hasierako jatorriari heltzen diola, egiletasunaren bila —egile bertsolaria, egin beharreko erlatibizatze guztiakin, zein bertsogile soila izanik—, hots, tradizioaren katearen lehen elementuaren arabera soilik eraikitzen duela bere hipotesia, ikuspegi partziala baino ez digularik ematen horregatik. Gainera, orain arte esandakoagatik ulertuko den bezala, tradiziozko generoak ikertzerakoan jatorriak ez du horrenbesteko garrantzirik, askoz interesgarriagoa bait da tradiziora sartu ondorengo bizitza eta bilakabidea. Genero hauen ikerketa ezin da planteiatu, bestalde, halako autore baten idazlan baten bertsio ezberdinak baleude bezala, non jatorrizko testua berreraikitze ahaleginek baduten zentzua. Hala ere, Azurmendiren esanak tradizionalizazioaren fenomenoaren lehenagoko garaiak zertxobait argitzeko balio diezaguke. Izan ere, tradiziora igarotzen edo sartzen den gai baten atzean beti dago hastapen bat, hasierako une bat; «une» hori ez dugu zertan «egile» bezala ulertu behar derrigorrez, nahiz eta bai dagoen «giza faktorea» dei genezakeena; bertsolaria dei liteke, Azurmendik ezartzen duen erlatibizatzea begien bistatik galdu gabe; alabaina, beldur naiz bertsolaria kontzeptua ez ote dagoen jadanik markatuegia, halako erlatibizazioak egiteko. Inportanteagoa deritzot, ordea, bertsogilearen, edo generalizatuz giza faktore deitu dugun horren jarduteko moduari, Azurmendik esan bezala, denbora ezberdinen araberrako gusto, bide eta tankerei jarraituko bait die, funtzio eta bereizgarri ezberdinak harturik une bakoitzean.

Azal dezadan hau zertxobait gehiago. Lehenago esan bezala, halako kontakizun edo kantu bat, edo dena delakoa, tradiziora sartuko bada, tradizioaren unean uneko poetikara moldatu beharko da, edo, bestela esanda, ordurako tradizio hori osatzen duten elementuen egituraren arabera tajutu edo bilakatu. Horrela, hitzetik hortzera erabili izan diren ertaroko emakume bertso-jartzaileek beharbada inprobisatuko zuten —nere eritzi Garibaik eta esandakoa ez dago zertan hitzez hitz hartu—, baina ez hutsetik abiatuta, baizik lehendik zeuden literatur hizkera eta egiturak erabiliz: zergatik errepikatzen da, bestela, bi testu ezberdinetan —*Martin Bañezen eresia-n* eta *Aramaioko kanta-n*— *Oñetaco lurra javilt ycara / gorpuceco lau araguioc berala* formula? Egiturari dagokionez, ikusten da guzti hauetan hirugarren pertsona gramatikaren bidezko narrazioa dela nagusi, elkarriketak oso toki gutxi betetzen duela, geroagoko garaietan gora bezala.

Beste horrenbeste Azurmendik ziklo lirikoa deitzen duenaren garaietan. Hemen, gainera, historia apur bat egin beharko dugu, eta hortik hasiko gara. Ahozko literatu-

raz arduratu ziren aditu zenbait, Aita Donostia haien artean, konturatu ziren tradizio modernoko hainbat kantu Frantziako tradizioko halako testu batzuen oso berdintsuak zirela. Geroagoko ikerketek honelako antzekotasun gehiago aurkitu dituzte, besteak beste *Hiru kapitainak*, *Orein bilakatu neska*, *Neskatxa ontziratua*, *Judu berratua*, *Senarra saskian* (Antonio Cid-ek *Peru Gurearen* iparraldeko aldaerentzat proposatutako izena) baladenak. Jon Juaristik eta A. Cid-ek [“*Peru gurea* (EKZ, 115), der Schwank vom alten Hildebrand, y sus paralelos románicos (Aa.-Th., 1360C)”, *ASJU*, XIX-2 1985] susmoa hartu diote gehiegizko berdintasun horri, eta XIX. mendean, edo gehienez ere XVIIIean, burututako itzulpen edo egokitzapenen tradizionelizazio beranten emaitza ote diren ahalbidea mahairatu dute. Cid-ek zerbait gehiago garatzen du teoria hori, esanez badirudiela XVIII. eta XIX. mendeetan halako «juglaría» moderno bat, bertsolaritzatik eta garaiko poesia kultu edo erdikultutik nahiko urruna, egon zela Iparraldeko probintzietan, ez ordea Hegoaldekoetan. Begien bistakoa da haren ustez halako kantari batzuek, eta ez soilik igorle edo transmisore «pasibo»ek, hainbat eratako frantziar baladak euskaratu zituztela, eta egokitzapen horiek berehala tradizionaldtu zirela, haien aldaera ezberdinek eta leku askotan azaldu izanak erakusten duten bezala ikus orain *Hiru Kapitainak*-en oinarrituriko Juaristiren azterketa *ASJU* 1990.ean.

Tradizionelizazio hauek berandu samar gertatu izanagatik ere, balada horiei begiratu bat eman besterik ez dugu, tradizioan zaharragoak diren beste gainerako gaien tankera berberaz tajutuak direla ikusteko, hau da, hizkera formulistikoa bera, haien sintaxia eta literatur baliabide berak —narrazioaren egitura dramatizatua, elkarrizketaren bidezkoa alegia, errepikak, paralelotasunak, kontrajartzeak, progresioak, eta abar— erabiltzen dituztela.

Gerora, aldiz, gauzak aldatuko ziren, eta, beharbada, Cid eta Juaristik diotenari jarraituz, garai berean bi joera ezberdin emango ziren batera: bata, ustez iparraldean bakarrik gertatu zena, frantziar tradizioko gaiak euskaratzen —euskaratzearen erara, gainera— zituzten bertsoegileena; eta bestea, beharbada beranduago hasi eta, batez ere, finkatu zena, istorioak kontatzeko tankera berri bati ekin zioten bertsoegileena, haien produkzioa, gehienetan, moldiztatu eta bertso-paper bidez zabaldu zelarik. Ereduan gertatzen den erabateko aldaketaz ohartzeko argigarri samarrak ditugu, pare bat adibide ipintzearen, *Hiru kapitainak* eta *Hamalau beriotzak*.

Honelako haustura hau, honen ageria, nola gertatu zen, ordea? Zavalak arrazoi osoz dionez, bertso-paperetan tradiziozko gairik ez zen jaso, bertsoak zabaltzeko sistema hori zabaldu zenerako jendeak zahartzat zeuzkalako, beharbada, eta beste gustu bat nagusitu zelako. Arrazoizkoa dirudi azalpenak, baina gustu aldaketa eragin zuen arrazoia bilatu beharko da, aldaketa ez bait zen ziurrenik nolnahi gertatuko. Bertso-paperak betidanik bertsolaritzaren barnean sartu izan dira, bertsolariak bi eratara —ahoz, bapatean, eta idatziz, bertso-paperetan— jarduten direla entzun eta irakurriko dugu non nahi. Are gehiago, Zavalak bertso-paperen historia egiten duenean, ezagutzen dituen lehen bertso-paperak bertsolarienak ez direla dio:

Kanta-paper oietan, Etxegarai renak dira erri-kutsurik geiena dutenak. Bañan danak ere gizon ikasiak jarriak dira. Ez dira, beraz, bertso-paperak; bertso-paper jatorra izateko, bertsolari jator baten bertsoak bear dira-ta (“Bertso-paperak”, *Jakin* 14/15, 1980).

Bertso-paperak gerora izandako bilakaera ikusita, zuzena irudituko litzaiguke Zavalaren ateraldia, baina beti bezala muga estuegiak jartzen ari ez ote garen susmoa har genezake, begiak gure abarkaren puntatik haruntzago zuzenduko bagenu. Antonio Zavalari jarraituz, beti bezala, bertso-paperen jaiotza XVIII. mendearen bukaeran kokatu beharko litzateke, baina kontua ez dago hain garbi, zeren eta bai bait dira zenbait konposizio bertso-paperen artean jarri gabe ezin utz daitezkeenak: Tolosako paskinak (1619koak TAV, 127-131. or.), edo "Egiaren kanta" (1638 ingurukoa ASJU 1986), eta beste hainbat, Peñafloredaren *Gavon saviac* eta bilantzikoak barne; ez da ahaztu behar bertso paperen ohitura inprentarekin batera jaio zela, eta penintsula guztian nahiko zabaldua zegoela; Zavalak berak dioen bezala, gainera, hasieran ez zen bertsolarien kontua, jende ikasiarena baizik, eta gabon-kantak, poema «albistariak» (Carlos III.aren heriotzakoak) eta abar jasotzen zituzten. Baina, jende ikasiarena izateari utzi zionean, bertsolarien eskura igaro zen beti? Bertsolari jatorrak al ziren, ezinbestez, bertso-paperak osatzeari ekin ziotenak? Gure artean badago arazo bat, hots bertsolaritza oso leku nabaria betetzen duela euskal ahozko literaturaren historian, eta arriskua dago, horregatik, haren aldamenekoak diren, edota bide beretsuetatik dabiltzan bestelako herri-literatur formak haren menpe jartzeko. Horrelako zerbait gertatu zaigu zalantzarik gabe.

Esan bezala, gure mugetatik kanpora irtenez gero, urruti gabe nolana ere, jakingo dugu penintsula guztian, eta bai Pirinioetatik haruntza ere —baina alde bat utziko dugu oraingoz horkoa— bazirela «pliegos de cordel» deitzen zirenak, hau da erromantzeak, gabon-kantak, kanta kultuak zein herritarrak, eta beste era askotako konposaketa poetikoak biltzen zituzten paperak edo koaderno txikiak. Ohitura, gainera, zahartasun handikoa zen, jadanik xv. mendean ezagunak zirelako, nahiz eta bi mende beranduago arte ez ziren erabat herritartu. Orri lotu horiek gehientsuen ikasi duen María Cruz García de Enterríaren *Sociedad y poesía de cordel en el barroco* liburua gidari hartuta, esan daiteke xvi. eta xvii. mendeetan horrelako kanta-paperek oraindik jasotzen zituztela Espainiako ahozko tradizioko konposizioak. XVIII. mendeko, aldiz, ohiturak aldatu ziren, eta gatibu eta bide-lapurren istorioak hasi ziren ugaltzen, harik eta xix. mendean krimenezko kontakizunak eta istorio politiko, satiriko, melodramatiko eta foiletineskoak nagusitu ziren arte. Hau da, xviii-xix. mende-eko orri lotuek ez zuten ia loturarik Espainiako ahozko tradizioarekin.

Espainia osoan eta Euskal Herrian bilakabide berberaren aurrean aurkitzen gara, beraz; gauza bitxia, bitxiegia, elkarren artean zerikusirik ez topatzeko. Espainian ez bezala, euskal bertso-paperek tradiziozko gairik inoiz agertu ez bazuten, arrazoi garbiagatik izan zen: herritartu zirenerako, Espainia osoan, Euskal Herria barne, horrelakorik ez zelako jadanik inprimatzen, gatibu, lapur eta hiltzaileen istorioek eta beste hainbat eratako kontakizun ez tradizionalek zokora erazirik. Ikuskizun dago, dena dela, Cid eta Juaristik esandako iparraldeko balada-egokitzaileak nola moldatu ziren frantziar tradizioko konposizioak gure artera ekartzeko.

Gauzak hala daudelarik, ez dirudi oso zuzena bertso-papera, besterik gabe, gure bertsolaritza muga barruetan bakarrik aztertu eta gorde nahi izateak.

3. XX. Mendeko ikerketa

3.1. Euskal ahozko literatura tradizionalari begiratua ematerakoan mendeak be-reiztea ez da ziurrenik jokabiderik zuhurrena, mendearteak ez bait zion haustura na-baririk ekarri —gutziz alderantzizkoa baizik— Chahorengandik hasita Espainiako eta II. Mundu-Gerra arte etenik gabe luzatu zen tarteari. XX. mendean, ikerketak bide berriak eta eremu zabalagoak hartuko zituen, hori bai, batez ere mugaz honako alde-ari dagokionez, Iparraldean aspaldidanik zegoen zaletasun-giroak gure artean ere sustrai sendoak atera zituelarik. Izan ere, nahiz eta Juan Ignacio de Iztueta izan zen folklorelari bezala gure tradizioaren ondareaz Euskal Herrian arduratu zen lehena —Riezuk «iniciador meritísimo de nuestro folklore» deitzen dio—, Azkue eta Do-nostiaren lanaren fruituak agertu arte itxaron beharko dugu Hegoaldean ere herri-li-teraturaren alderako interesik aurkitzeko. Ezen eta Arakistainek 1866an argitaratu zuen *Tradiciones Vasco-Cántabras* liburuan jasotako istorioak ez ziren, oro har, benetan herritarrak, eta hainbat gutxiago tradiziozkoak, eta, bestalde, José Manterolak 1877-80 artean osatu zuen kantutegiak orduko poesia kultua biltzen zuen batik bat, garai hartako lore-jokoen giroan kokatu beharrekoa delarik; hori bai, zalantzarik gabe ha-ren ahalegin handiak hegoaldeko probintzietan euskal kultura herritarra eta folklo-re-aganako arreta piztu izanaren meritua aitortu behar zaio neurri handian. XIX. mende-ari gagozkiolarik, eta esan bezala, Euskal Herriko iparraldetik irten gabe, kantuak izan ziren folklorelarien ardurarik gehiena erakarri zuten herri-produkzioak, tamaina eta garrantzi ezberdinetako bilketak eta bildumak egin zirelarik. Mendearen lehen-dabiziko erdian izen bakarra agertzen da, Chaho; Atharratzeko pertsonaia bitxi ho-nek kanta-bilduma bat osatu zuen, baina ez argitara eman, berak sortutako *Ariel* ize-neko oposizio-aldizkarian (1844-52) agertutako bakan batzu izan ezik; beste zenbait Francisque Michel-ek eta Julien Vinson-ek jasoko zituzten, baina zatirik gehiena ez da ezagutzen oraindik; cf. J. Haritschelhar, *ASJU* 1988.

Baina euskal ahozko literaturaren alderako ardura, zaletasuna eta haren bilketa eta ikerketa mende horren bigarren erdian gorpuzten dira; hasi, F. Michel-en aipatu liburuarekin hasten da, argitara ematen den lehen kanta bilduma, bai eta lehen az-terketa ere. Kanta horietatik asko Duvoisin, Artxu eta Hiribarreni zor dizkie Mi-chel-ek. Liburua ez da berez euskal ahozko literaturari buruzko saioa, Euskal Herria-ren historia, hizkuntza, ohitura, literatura eta musikari buruzkoa baizik, baina nahi-ko parte handia eskeintzen dio herri-literaturari, Azkueren kantutegiaren aurreko monografiarik handiena delarik. Kantuei dagokienez, tradiziozkoak eta tradiziogabe-ak ez ditu bereizten, biltzen dituen ehun pieza ingururen artetik. Euskal folkloreak ikerketan aitzindari izanik, bera da euskal kantu narratiboen lekukotasun zaharrak biltzearren, aurreko kronikagile eta historialarien lanak (Garibai, Isasti, Puerto Her-nani, etab.) erabiltzen dituen lehena.

Kantuez aparte, atsotitzek, pastoralek, toberek eta maskaradek ere jaso zuten bere arreta; azken hauei dagokienez, testu zenbait eman, eta xehetasun ugariz azaltzen du zer diren, noiz, nork eta nola egiten edo antzezten diren.

Michel-en saioaren ondoren, beste hainbat herri-kantuk ikusiko zuten argia Mme. de la Villéhelio, Lamazou, Sallaberry, Vinson eta Bordesen eskutik 1860-1890 artean.

Izen horien artetik Julien Vinson nabarmendu beharko da, kantuak biltzeaz gainera, euskal ahozko literaturaren ikuspeirik orokorra eman bait zuen *Folklore du Pays Basque* (1883) liburuan; izan ere, herri literaturaren generoen sailkapen bat prestatu zuen: ipuin harrigarri edo fantastikoak, kondaira eta sineskerak, kantak (politikoak, amodiozkoak, irri eta lo-kantak), errondak, formulatxoak, eske-kantak, atsotitzak, igarkizunak eta pastoralak), Azkue eta Lekuona etorri arte egin zen bakarra. Berak eta Webster-ek bildutako konposizioez gainera, aurreko ikerlariek ezagu tzera emandako ipuin, kantak eta abar jaso zituen liburuan, kantuei dagokienez, ez denak tradizionak, Iparragirrenak eta Manterolak argitaratutako zenbait ere erantsi bait zituen. Haren lana bilduma hutsa izan zen, pastoraletan izan ezik, zeinei buruz halako azalpen luzaxkagoa egin bait zuen. Dena dela, euskarazko hitzak ez zituen argitara, eta berak eta Websterrek bildutakoetatik frantsesezko testuak baino ez ditugu.

Zenbait urte geroago, euskal ipuin eta kondaira herritarrek izan zuten haien lehen antologia: J. F. Cerquand-en «Légendes et récits populaires du Pays Basque» artikulu multzoa, 1874tik 1885ra arte kaleratu zuena *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau* aldizkarian —urte zehatzak, 1874-75, 1875-76, 1876-77 eta 1884-85 dira; duela urte gutxi liburu moduan, bi liburukitan, berrargitaratu ditu Txertoa Argitaldaria, Anuntxi Aranaren transkripzioaz—. Euskaraz eta frantses itzulpenaz atera bazituen ere, 117 kontakizun dira frantsesez, eta 109 bakarrik euskaraz. Atarratze, Maule, Donapaleu eta Donibaneko irakasleen bidez eskuratu zituen kontakizun horiek. Hauetatik asko Vinsonek agertu zituen bere liburu aipatuan, frantsesez soilik, esan bezala. Cerquand-en lanari buruz, aipagarria da euskal testuak kontatzaileengandik jaso bezalaxe agertzeko egin zuen ahalegina, geroagoko folklorelari askok, tamalez, imitatu ez zuten jokabidea.

Lan eta bilduma guzti hauek euskal herriaren tradizioaren alderako halako interes-giroa piztu erazi zuten iparraldean, eta giro horretan ospatu zen 1886an folkloerari buruzko biltzar bat Donibane Lohitzunen, han irakurritako txostenak bi urte beranduago argitaratu zirelarik *La tradition au Pays Basque* liburuan. Haien artean, Charles Bordes eta Jean de Jaurgainen lan bana agertu ziren, geroagoko euskal literatur herritarrari eta musikari buruzko azterketetan eragin handia izan zutenak. Bordes, esaterako, euskal balada batzu beste tradizioetako balada eta folklore gaiekin erlazionatu zituen lehena da, geroago bide horretatik abiatu ziren Guerra eta Donostiaren lanen aintzindaritzat jo dezakegularik, beraz. Jaurgaini dagokionez, ordea, Zuberoako hainbat «kondaira poetiko»ri buruzko ikerketa historizista osatu zuen, kantuetan aipaturiko pertsonaiak identifikatzen, eta azaltzen diren egiazko erreferente historikoak bilatzeaz arduratu zelarik gehienbat.

3.2. xx. mendera etorririk, esan bezala, herri-tradizioenganako ardura eta jakinmina gure artean ere, hegoaldean esan nahi dut, azaldu izana da lehen berrikuntza. Baina badu garrantzi nahikorik ardura hori agertu izan zen moduak. Izan ere, euskal ahozko literaturaren ikertzaile bezala figura erraldoi gisa agertu ohi diren Azkueren eta Aita Donostiaren ikerketen joera gehiago makurtzen zen musikologiaren eta folkloeraren eremuetara, literaturaren esparrura baino. Gure artean, xx. mendea euskal musika herritarrenganako zaletasunaz hasi zen, geroago eta berandura arte herri-literatura folkloeraren kortsearen barruan geratu zelarik, ikerketa literarioaren espa-

rrutik kanpo, mintzaldiaren lehen partean ikusi bezala. Kontutan hartu, ordurako aspaldi zela Europan, bai eta Espainian ere, herrien tradizioaren ikerketa, folkloreak ikasketa hutsetik banatu eta zientzia autonomo bezala erabiltzen zela. Murriztapen horrek ekarri zizkigun ondorioak ikusi izan ditugu aurreko orrietan, duela oso gutxira arte euskal literaturak ofizialki bizkarra eman izana herri-literaturari, esate baterako, edota euskal balada narratiboari izaera berezko eta apartekoa aitortu ez izana. Eta erratzeko beldur gehiegirik gabe esan daiteke sekulako aukera galdu izan dugula euskaldunok gerraz geroztik hona igaro den mende erdian, behin betirako galdu gainera, gure ahozko tradiziozko genero guztien altxorra hainbat aldiz biderkatu eta aberasteko, eta alderdi honetan beste kulturen maila berdintsuan egoteko. Ez ahaztu erromantzero hispanikoaren neurrigabeko ugaritasuna mende honetako ikerketei zozaiela hein handi batean. Gure biltzaile handion esandako joera horren medioz, Azkuek bere kantutegian egiten duen azterlan apurrak, bai eta azterketa horren ondorio den testuak sailkatzeko moduak ere, gehiago erantzuten die erizpide folklorikoei, literaturazkoei baino; konparazio baterako, kantuen artean amodio, erlijio edo bakiko modukoak, dantza, eztegu, jai eta lanerakoak, haurrentzakoak eta eske-kantak bereizten ditu, eta haiekin batera kanta narratiboak eta erromantze eta ipuinek sail bana dute. Alabaina, testuei saila banatzerakoan darabilen erizpidea ez da batere zehatza, eta maiz ikusten da baladak, esaterako, sail horietako askotan barreiatuta agertzen direla, kanta horien funtzio folklorikoaren arabera.

Esan bezala, musikazaletasunak ere pisu handia izan zuen gure arteko tradizio-ikerketaren hasieran, eta ez soilik Azkue eta Donostia musikologoak edo musikakerleak zirelako; izan ere, bien kantutegiak eragin zituen sariak, lau euskal Foru Aldundiek 1912an antolatutako, espreski hobesten zituen baldintzetan bildumen musikazko balioak, poesiakoen edo literarioen kaltetan; hala, gertatu zen Donostiaren kantutegian, *Euskal Eres Sorta*-n (1921), agertzen diren kantak ez direla osorik ematen, lehen ahapaldia soilak baino, edota Azkuek berean, *Cancionero popular vasco* (1922), jasotako benetazko testuarekiko begirunerik izan ez, eta berak asmatutakoak jarri zituela askotan, edota testuetan agertzen ziren erdarakaden orde euskal hitz «garbiak» txertatu zituela. Jokabide «zuzentzaile» hau, jadanik Manuel Lekuonak salatu zuena bere garaian, errespetu handiz inoren izenik esan gabe, hainbat arriskugarriagoa da, Azkuek ez bait zuen beti aitortu zer zen bere eskutik jalgia, eta hala gertatu da, esaterako, *Neskatxa ontziratuaren* aldaera bat, Hegoaldean bildu zen lehena, lehen bi ahapaldietan baino ez zuela eman, gainerako zortziak bere zirriborroetan utzi zituelarik. Halako jokabide horren inguruan argigarri askoak dira haren hitz hauek, Otxandioko lo-kanta bati buruz jarri zituenak:

La letra con que la cantó, por chabacana y hasta subidita de color, no merece la luz. El folklorista, como una muestra de cariño a aquel simpático pueblo, uno de los que más canciones tradicionales ha conservado, y acordándose de su escudo de armas (un lobazo llevando en su boca a un niño), originado de una falsa etimología, escribió sobre esta linda melodía este poemita.

Ezfideltasun hori, gainera, ez zuen zuzendu geroago, 1935 eta 1947 artean argitara eman zuen *Euskalerrriaren Yakintza*-ko liburuetan, hitzaurrean ondoko azalpena irakur bait daiteke, kontatzaile bati ezarria:

Astiro, inork baino astiroago, zekien berak buruan zituenak, edasten; eta nik, itzez itz, erraz artzen nitien guztiak. Laxter oartu nuen aren buruan gertatzen zan agi edo fenomenu bat. Berak or ta emen ibilita, alakori eta onelakori entzunda, ipuin batzuk, geienak noski, euskeraz sartu izango zituen buruan; beste batzuk, bat edo beste beintzat, erderaz ere bai. Burutik atera bear zituenean, erderaz poliki zekielako edo, erderazko Sintaxisean yosita eltzen ziran guztiak nere belarrietara. Lenengo ipuinaren azkenera-orduko ezagutu nuen aren buruko agittoa ta nik orduan esakera bat burutu-arte itxaron ta gero euskeraz yosita banan banan papereratzten nituen.

Beste lankide batzuekin noizbait gertatu zait, beren burua goratzearren edo, la-gun-artean euskera garbiz esan oi zituen itzen orde, niri, bat edo bat erderatuz ematea. Nik onelako aldietan lankide bakoitzaren lekuko itzak erderazkoen orde ezarten izan ditut nire zirriborroetan.

Beltzune horiek eta guzti, dudaezina da Azkueren lana gure herri-tradizioaren gainean inoiz egin den handiena dela; ez bera, ez Donostia ere, bestalde, ez ziren Hegoaldera mugatu, Euskal Herri osoa izan bait zen haien ibilaldien lekuko. Bien artean, Iparraldeko tradizioan zeuden hainbat hutsune bete zituzten, eta Hegoaldekoa ezagutzen hasteko bultzada gaitza eman zuten. Baladetara mugatuz, haiei esker ezagutzen da gure kantu narratiboen corpusaren zatirik handiena, hainbat balada bildu bait zituzten, ordura arte ezezagun zirenak. Euskal ipuin tradizional asko eta asko ezagutzea ere Azkueri zor dioguna da. Donostia, musikologoa izanik, kantuetara mugatu zen gehiago, eta Jorge Riezu dioenez, 1920ra arte mila kantu baino gehiago bildu zituen, haietatik bi herenak Nafarroan, Azkuek «euskal folkloreaken jabe-gorik oparoena» deitu zuen herrialdean. Dena dela, haien lanaren fruituaren zati bat baino ez dugu ezagutzen, haiek bildutako konposizio asko argitara atera gabe geratu zirelako. Azkuek berak aitortu zuen bildu zituen bi mila kantuetatik erdia ez zuela ezagutzera eman haien meritu eskasagatik. Beste horrenbeste gertatu zen Donostiak bildutako materialekin, Lekarotzeko artxibategian gordetzen bait dira; hauek geroago Riezu eta Maria Goiri Mintegikoek erabili zituzten neurri txiki batean.

Nolanahi izanik, bi figura handion artean bada alderik; izan ere, Azkue bilduma erraldoiengatik nabarmentzen da, eta Donostia urte luzeetan zehar ehundu eta argitaratu zituen artikulu eta azterlan txiki baina garrantzitsuengatik. Azkuek bilketa gutxi egin zuen bere kantutegia argitaratu ondoren, zeren kantuei bagagozkie, *Euskalerrriaren Yakintza*-n agertu zituen gehienak berrargitarapenak baino ez ziren, egileak berak aitortu zuenez. Donostiak, aldiz, askoz inkesta gehiago egin zituen, eta haien emaitzak aldizkarien bidez ezagutzera eman: *Gure Herria*-n, *RIEV*-en, *BAP*-en eta *Jakintza*-n, bai eta Euskal Herriaz kanpoko beste hainbat aldizkaritan. Haietan, kantuz kantuko azterketak egin zituen, beti ere benetazko testua emanaz, berak kontseilatzen zuen bezala, haietatik hainbaten jatorria aurkitu zuelarik, *Hiru kapitainak*-ena, haien artean. Azterketa horietan, datu historikoekin asko kezkatzen zen, bibliografia nahiko zabala eskeini ohi zuen, eta musika ere aztertzen zuen, bai eta konposizioak nork, noiz eta nola kantatzen ziren. Bere lanak, gainera, alderdi etnografikoak ere ikutu zituen, euskal musika-tresna tradizionalak, ofizio-kantuak, herri-sendabideak eta beste hainbat alderdiz arduratu zelarik. Aurreko folklorelarien lanen argitaratzaile ere izan zen; hala egin zuen, esaterako, Mme. de la Villéhioren kantutegiarekin.

Bai bataren bai bestearen lanak hain neurrigabeak eta garrantzitsuak izan ziren, eta hain handia izan zen haien garaikideengan utzi zuten inpresioa, non euskal ahozko literaturaz jardutean soilik haiengan eta aro hura nolabait itxi zuen Manuel Lekuonarengan pentsatzen bait da gehienetan. Handiagatik ere, hiruren emaitza ez zen erabatekoa izan, hainbat gauza zegoen oraindik norik aurkitu zain, geroago frogatu ahal izan denez. Baina, tamalez, inork ez zuen haien lekukorik hartu, ez behintzat haiekin gonbara daitekeen neurrian, eta azkenengo urteotara arte euskal ahozko literatura zerbait itxi eta behin betirako ikertutzat agerrerazi da hainbat lanetan, hiru ikertzaile handien itzalpean.

3.3. Azkuerekin eta Donostiarekin, eta haien aurretik aipatu ditugun izen guztiekin, euskal herriaren ahozko literatur tradizioaren corpus aski naharoa bildu ondoren, Manuel Lekuona izan zen aurrekoek material folkloriko bezala erabili zutena literaturaren bidean jarri zuen lehen ikerlaria, eta bakarra hainbat urtez; izendapen mailan ere saiatu zen tradiziozko genero multzo horri literaturtasuna eskuratzen, eta horren bidez ordura arteko euskal literatura aberastu, eta haien mugak zabaltzen. Haren arduaren fruiturik sendoena 1935.ean argitara eman zuen *Literatura Oral Vasca* liburua da, baina ezin konta ahala dira gai honetxan inguruan bere bizitza guztian zehar idatzi zituen artikulua eta eman zituen hitzaldiak. Ikertzaile ezezik, testu-biltzaile ere izan zela ez da ahaztu behar, gainera, aldaera bikainak ere eskuratu bait zituen, Ondarroako *Ana Juanixe* bat, esate baterako. Lekuonaren ikerketa teorikoek oso aurrerakuntza handia suposatu zuten, beraz, lehenagoko kantutegi eta balio ezberdinetako monografia apurren aldean, euskal ahozko literatura tradizionala osoki lantzeko lehen saioa izan bait zen. Tamalez, hark esandakoetatik asko urte luzetan errepikatu izan dira, oraintsu arte inor gutxi saiatu delarik haren teoriak berraztertzen edo auzitan jartzen. Lekuonaren lanak alderdi positibo ukaezinak ditu, baina beste asko ere eztabaidagarriak, mintzaldi honen lehen partean erakutsi dugun bezala. Izan ere, bere ikerketaren zatirik gehiena bertsoaritzaren ardatzaren inguruan osatu zuen, euskal ahozko tradizio osoari lerratu zizkiolarik bertsoaritzaren ezaugarriak, hots ahozko literatura tradiziogabearenak. Bestalde, nere arduraren objektu izan den baladen alorrari dagokionez, esan behar da bere lanetan Lekuonak leku eta arreta gehiago eskeini ziola berak «apain-olerkia» deitu zuenari —onomatopeia hutsez osatutako konposizioei, edo esanahirik gabeko zatiak zituztenei— balada narratiboei baino.

Lekuonaren lanak duen hutsunerik nabariena, nolana ere, honetara jo daiteke: haren garaian ahozko literaturari buruzko ikerketak gure mugetatik kanpora eginak zituen aurreramenduei bizkar emanda, bere golkotik ateratako burutazioetara gehiegi eman zela, haren prestakuntza klasizistaren bidetik apartatu ez zelarik; ondorioz, bere ahaleginen parte handia eskeini zion euskal metrikaren ezaugarriak silabismotik atera eta oin klasikoaren bitartez azaltzeari, esaterako, edo Zuberoako pastoralak Greziako antzerki klasikoaren ereduarekin alderatzen.

3.4. Azkue, Donostia eta Lekuonak egindako ekarpenek alderdi goresgarriak eta eztabaidagarriak ere dituztelarik, zalantzarik ez dago, alabaina, Euskal Herri osoan gure ahozko literaturaren aldeko jakinmin-giro bikaina ernarazi zutela haien inguruan. Giro horretxetan eta euskal kulturaren pizkunde orokorraren altzoan sortu ziren hainbat aldizkari, hemen dagokigun arloari toki oso nabaria eskeini ziotenak:

Euskalerrriaren alde (1911), *Eusko folklore* (1921) Barandiaranen zuzendaritzapean, *Gure Herria* (1921), *RIEV* (1924), *Yakintza* (1933). Aldizkari guzti hauek euskal ahozko genero tradizional ezberdinen ikertzaile guztiak, ipar zein hegoaldekoak, bai eta atzerritarrek ere, elkartu, eta haien lanen berri elkarri jakinerazteko modua eskeintzeko eginkizun merituzkoa bete zuten. Asko dira, izan ere, aldizkari horien eta gehiagoren bidez beren azterlanak ezagutarazi zituzten adituak: tradizio poetikoaz Donostia, Azkue eta Lekuonaz gain, Rodney Gallop, Jean Barbier (Nehor), Christophe Dufau, Agustin Irigarai, Juan Carlos Guerra, Henri Gavel, eta beste hainbat.

Juan Carlos Guerra aipatu dugularik, haren aldetik aparteko aipamena merezi du, zeren eta 1921etik aurrera *Euskalerrriaren alde* aldizkarian, eta geroago 1924ean liburu moduan, *Los cantares antiguos del euskera* izeneko lan luzea argitaratu bait zuen, non euskal kantore eta eresi zaharrak lehen aldiz bildurik agertu ziren. Bere azterketa, ordea, ez zen literaturaren bidetik abiatu, historiaren aldetik baizik, zenbait hamarkada lehenago Jean de Jaurgainek irekitako ildoari jarraituz. Gainera, tradizioetik jasotako testuekin batera, Etxepare, Gazteluzar eta beste zenbait idazleren poemak ere hartu zituen aztergai. Nolanahi ere, haren oharrak askotan interesgarriak dira literatur ikerketaren ikuspegitik, zenbait euskal balada gaztelar erromantzeroaren gaiekin gonbaratzen dituenekoak adibidez.

Esan bezala, aldizkarien inguruan oso lan handia egin zen, eta ez bakarrik tradizio poetikoaren esparruan, baita besteetan ere. Pastoralak, esate baterako, aspaldidanik ziren ikerlari euskaldun eta arrotz askoren aztergai, baina azterketa guztien abiapuntu eta jomuga Georges Hérellek mendearen bigarren hamarkadatik aurrera egin zituen liburuak eta artikulu ugariak, gaiak dagoen teoriarik fidagarrienak bait dira, bai eta urte askotan jarraituenak ere. Lehenengoak, *Etudes sur le théâtre basque. La représentation des Pastorales à sujets tragiques* (1923), *Etudes sur le théâtre basque. Le théâtre comique* (1925), eta *Etudes sur le théâtre basque. Le repertoire du théâtre tragique* (1925) *Bulletin de la Société des Lettres, Sciences et Arts de Bayonne* aldizkariaren bultzadaz azaldu ziren. Hérelle Zuberoako pastoralen jatorria bilatzen ahalegindu zen, eta aurkitu zuen erreferentziarik zaharrena XVIII mendearen hasierara arte iristen zen; pastoralak zazpi ziklo nagusitan banatu zituen gaien arabera:

1. Testamentu zaharrekoak.
2. Testamentu berrikoak.
3. Santuen bizitzei buruzkoak.
4. Aintzinate profanokoak.
5. Gesta-kantoreetakoak.
6. Zaldun-elaberrietakoak.
7. Kondairazko historiari buruzkoak.

Haren ikerketaren ondorioz, Zuberoako herri antzerkia, Frantzia osoko herri-antzerkia bezalaxe, aspaldiko hiri-misterioetatik zetorrela baieztatu zuen, bai eta euskal antzerkia oso antzekoa zela Katalunian, Gaskuñan, Britainian eta Italian bizi zenarena.

Hérellez geroztik, urte luzeek igaro behar izan zuten haren teorizazioak eraberri zitezen. Lan aipagarrien artean, Patri Urkizuk 1975ean argitara emandako *Euskal Teatroaren Historia*, non forma parateatralak, pastoral, xaribari eta ihauterietako trajikomediekin batera, antzerki «kultua» ere aztergai duen; luzapen batzuekin antzeko

lan bat osatu zuen geroago, 1984ean, plazaratu zuen *Euskal antzertia* izeneko liburuaz. Autore beronek, bestalde, astolaster batzu eman ditu argitara, eta haien corpora osatzeari ekin behar omen dio. Azken urteetan halako eztabaida bat sortu zen alde batetik Urkizu, eta bestetik Arene Garamendi (ikus orain bere tesia ASJU 1990ean) eta Jon Juaristiren artean, orain Zuberoan antzezten diren pastoralak benetakoak ote diren, ala nekazal girokoa zen antzerki zahar hori hila ote dagoen, jadanik lehengo funtzioak betetzen ez dituzenez gero.

Nolanahi ere, Zuberoako pastoralen inguruan teoria faltarik ez dagoelarik, testuen argitarapen kritikoak dira hutsematen direnak; bide horretan, lan bikain erduzkoa egin zuen Beñat Oyharçabalek 1982an *Charlemagne* Pastoralaz osatu zuen edizio kritikoaz, non testuak eman eta haien aldaerak zehazteaz gain, pastoral horren historiaren hainbat alderdi (izkribuak, antzezpeneak, iturriak, pertsonaiak, bertsifikazioa, hizkuntza eta estiloa), eta bertsoz bertsoko iruzkin gramatikala eta aldaeren zerrenda ere eskeini bait zuen; ikus orain ASJU 1988-3 eta hurrengoetan eta, liburu gisa "ASJU Gehigarriak" 15. zban, Donostia 1990.

Ildo honetatik, ba omen da asmoa Euskal Herriko Unibertsitatearen Gasteizko fakultatean pastoralen argitarapen-azterketa kritiko monografiko sorta bati ekiteko laster, eta badaiteke hemendik laster edo lan hauetarik zenbait burutuak izatea: Lan honen lehen emaitza dateke Gidor Bilbaok aldizkari honetan argitarako duen *Edipa*.

Beste arlo batera paseaz, ipuin eta kondairek, hots hitz lauzko tradizio narratiboa, aldiz, zorte eskaxagoa izan dute, ikerketa handiren faltan bait daude oraindik ere. Bilketak, ordea, ez dira gutxi, baina dagoen material ugariari buruzko azterketa xume batzu baino ez daukagu; bilketei dagokienez, gerra aurreko garrantzitsuenak Mayi Ariztiak eta Jean Barbierek egin zituztenak dira, Azkuerenarekin batera. Lehendabizikoarenak, *Egan*, *Gure Herria* eta *Eusko folklore* aldizkarietan, eta *Amattoren uzta* - *La moisson de Grand'mère* liburuan (1934) agertu zirenak, Lapurdin bilduak, hitzez hitzez transkribaturik daude, baina bigarrenarenak, *Légendes du Pays Basque d'après la tradition* (1931) Barbier-ek entzun uste edo gogoratzen zituen bezala jasoak daude Aita Donostiaren arabera. Ikerketak, ordea, ipuin edo kondaira solteei buruzko ohar laburrak baino ez dira izaten; interesgarrienak Barandiaranek eta Wilhelm Giesek batez ere RIEV-en ezagutarazi zituztenak dira, Europako eta mundu osoko beste tradizioekin gonbaratzen eta kidetasunak aurkitzen ahalegindu zirelarik. Giesek, gainera, ipuinen eta haien motiboen sinbologia (zenbakiak, animaliak), hasiera eta bukarako formulak (beste herrietakoekin gonbaratuz), eta pertsonaien arteko antzekotasunak landu zituen. Gerra ostean Barandiaranek jarraitu zuen bere lan hauekin, eta ikerketa kopuru errespetagarria osatu; baina esan bezala, euskal ipuin-tradizioari buruzko azterlan zabalik ez dago; horrela, euskal ipuinen sailkapenik ere ez dugu, zeren eta Azkuek luze-laburraren arabera jarri bait zituen sailkatu nahi izan zituenean. Nik dakidala, orain arte argitaratu den bakarra, Martin Etxeberriaren *Euskaldunen ipuin harrigarriak* (1973) liburua da, non egileak ipuinen inguruan dauden teoriarik nagusienak, eta haien azterbiderik ezagunenak (Propp eta Lévi-Strauss) berri eman ondoren, Proppen azterbidea euskal ipuinei egokitzen dien, eta azterbide hori gure ipuin harrigarrientzat baliagarria dela ondorioztatzen.

3.5. Espainiako gerrak eta bigarren mundu-gerra handiak ikerketa moeta honi ekarri zioten etendura logikoa gertatu zen arte, Lauaxetak eta Aitzolek *Euzkadi* egunkariaren bidez sustatu zuten bilketa aipatzea falta zaigu. Beren ekimenaren ondorioz bertso-paper multzo handi samar bat, eta zenbait balada arrunt eta tradiziozkoen aldaera batzu eskuratu zituzten; Aitzolek, euskal jatorrizko tradizioak ikertzeari berebiziko garrantzia ematen ziolarik, kanta-bilduma bat osatu ere egin zuen bere aldetik, eta espero dugu Gipuzkoako Foru Aldundiaren gordetegi batetik hartu zuen Aita Zavalak inoiz emango digula ezagutzera. Herri kantuen alde garai haietan zegoen interesaren agerbide orduko literatura bera dugu: Lauaxetaren poema batzuk euskal baladetan dute inspirazioa, esate baterako, eta Orixek ere *Euskaldunak*-en zenbait balada erabili zituen, egokituz edo bere hartan utziaz.

Hain egoera bizian zegoen euskal ahozko literaturaren aldeko interes hura, euskal kulturaren gainerako arlo guztiak bezala, etenduta geratu zen gerratearekin, bai mugaz alde honetan eta bai bestean ere. Gogoratu Lauaxeta eta Aitzol fusilatua izan zirela, Barandiaran erbestera joan zela, Iparraldera hala ere, zeinari esker hango tradizioa ikertzeko aukera paregabea izan bait zuen. Ondorioz, guri dagokigun alor honetan, berrogei urteko hutsunea etorri zen, non folklore ikerketa jarrai edo sistematikorik ez bait zen egin; urte luzetan, berrargitarapenak eta aldizkarietan agertutako artikulu solteak baino ez ziren argitaratu. Azken aro honetako ikerketak eta ikerleak azaldu arte, oso gutxi dira aipa daitezkeen izenak. Riezuk antologia bat osatu zuen, *Flor de canciones populares vascas* (1948), aurreko folklorelariek bildutako kantuekin; Aita Donostiak argitaratu gabe utzi zituen beste batzu ezagutarazi zituen 1973an *Nafarroako euskal kantu zaharrak* izeneko liburuan. Santi Onaindiak ordura arte argitaratutako liburu eta bildumetatik ateratako zenbait «gerta-olerki» —berak deitu bezala— tartekatu zituen, beste era askotako poemekin batera, 1954ean plazaratu zuen *Mila euskal olerki eder* liburuan. Angel Irigarai, bestalde, berak bildutako balada aldaera batzu eman zituen beste era askotako gaiekin batera *Noticias y viejos textos de la Lingua Navarrorum* delakoan (1971). Zerbait lehenago, Koldo Mitxelena azterketa filologikorako erabili zituen euskal kantore zaharrak *Textos arcaicos vascos* (1964). Azkenik, Louis Dassance-k, Piarres Lafittek, Bitoriano Gandiagak eta José Mª Satrustegik zenbait kantu bildu eta haiei buruzko artikulu monografikoak argitaratu zituzten hirurogei eta hirurogeitamargarren urteetan. Lehendabiziko biek, gainera, *Kantu, kanta, kantore* izeneko antologia bat argitaratu zuten 1967an. Haien bilketei esker balada-gai berri zenbait ezagutzen ditugu, *Orein bilakatu neska*, esaterako.

Transiziozko izen eta lan horien ondoren, joan den hamarkadaren azken urteetan, eta, batez ere, oraingo hamarkadan, euskal ahozko tradizioaren aro berri bat hasten dela esan daiteke, hari buruzko ikerketa zientzia autonomotzat hartzen hasia delarik azkenik.

Ahozko tradizioa literaturaren aldera bideratzen lehen ahaleginak egin zituena Juan Mari Lekuona izan zen, jadanik 1978an, Euskaltzaindiak ateratako *Euskararen liburu zurian* ahozko literaturari buruzko atalaz arduratu zenean, geroxeago 1982 urtean *Ahozko euskal literatura* liburuaren bidez osatu eta zabaldu zuelarik. Luis Mª Mujikak, bere aldetik, lehenago komentatu dugun *Historia de la literatura euskérica* plazaratu zuen 1979an, eta Jon Kortazarrek 1980an “Euskal lirika gortesauari buruzko oharrak” izeneko artikulua. Hiru ikertzaile hauen lan ezberdinek badute antzekotasun bat, nola den euskal tradiziozko baladei, nahiz bestelako izenak eman

—erromantzeak, kontapoesiak, lirika gortesaua— aparteko izaera berezia aitortu eta genero bezala erabiltzen hasi zirela, ikerketaren historian lehen aldiz hain zuzen. Geroxeago etorriko ziren Maria Goiri Mintegiko partaideek egindako inkestak, eta *Euskal Baladak, antologia eta azterketa* liburua (1984), eta L. Mª Mujikaren *Euskal lirika tradizionala* (1985), herri poesiari eskeinitako lehen monografia zabalak, eta orobat Mikel Zarate Iker Mintegiko partaideek, Adolfo Arejitaren zuzendaritzapean, buruturiko inkestak eta haien inguruan ondutako artikuluak. Inkesten ondorioz berrogeitamar aldaera berritik gora gehitu dira lehendik ezagutzen zen corpusera, gehienak Bizkaian bilduak, non 1980 baino lehen zeuden 41 aldaera izatetik orain 90etik gora izatera iritsi garen. Guzti honekin esan daiteke euskal balada, bertsolaritzarekin, eta pastoralarekin batera, azken hau askoz aspaldiagotik ordea, euskal ahozko tradiziozko generoen artean aztertuenak direla.

Juan Mª Lekuonari dagokionez, bere lanetan agertzen dituen planteiamendu asko sarritan bere osaba Manuelen ideietatik hurbilegi badaude ere, haren aldean zuzenke-ta batzu azaltzen ditu, genero tradizional eta ez tradizionalen artean egiten duen nolabaiteko bereizketa, esaterako. Haren lanaren zatirik gehiena oraindik bertsolaritzak jasotzen duen arren, bestalde, bera dugu euskal erromantze edo baladei aparteko tratamendua ematen dien lehena, generoaren aurkezpen bezala kasik, berak esan bezala. Hari buruzko lanik, jakina, ez zen falta, baina generoaren berezitasunak kontutan hartzen zituenik ez zegoen ordura arte. Kontuan izan izenari dagokionez gaur egun ere ez dagoela adostasunik; aspalditik «erromantze» hitza erabili izan da, baina baita “kondaira poetikoa”, “gerta-olerkia”, “konta-poesia”, “balada”, “ipuin kantatua” ere. Baina generoaren mugak ez zeuden oso garbi, tradiziozko balada narratiboak ez zirenak ere sartzen bait ziren izendapen horien pean. Metrikak ere ez zuen laguntzen generoa bereizteko. Eta Lekuonaren lan aintzindari horretan ere definizio edo mugapen zehatzik ez da oraindik azaltzen; horrelakorik egiteko saio bat egin zen Maria Gori Mintegiaren liburuan, oraindik onartu ez dena, geroago idatzi direnak ikusita, beti bezala begiak aldamenekoez egiten dutenera ez zuzentzeko ohiturari jarraiki.

Lekuonarena da, orobat, euskal baladaren kronologia eraikitzeko egin den saiorik interesgarriena, berehala beste ikerlarietara onartu zutelarik. Hiru eredu nagusitan sailkatzen ditu lehendabizi: epikoak, epiko-lirikoak eta lirikoak, gero eredu horiek historian zehar jarrita (epikoak xv-xvi. mendeak, epiko-lirikoak xvii. mendea, eta lirikoak xviii. mendea), sail bakoitzari dagozkion gaiak egokituz. Esan bezala, beste ikerlarietara besterik gabe onartu zuten, eta gaur egungo edozein lanetan erabiltzen direnak dira; Mujikak, esaterako, orpoz orpo jarraitzen dio. Sailkapenak euskal ahozko tradizio poetikoan benetan gertatutako bilakaera bat isladatzen du, hau da, narrazio hutsetik dramatizaziora egindako estilo-aldaketa. Alabaina, gauzak ez dira benetan hain garbiak: egia da beste zenbait tradizioan, hispanikoan esaterako, horrelako bilakaera eta mende horien inguruxean gertatu zirela, baina Euskal Herrian aldaketa horiek nola gertatu ziren erakutsiko ligukeen testurik ez dugu, tradizio hispanikoan bezala. Hau da, ez dugu xvii. mendeko balada testurik epiko-lirikoak zirela frogatzeko, ez eta xviii. mendekorik ere lirikoak zirela baieztatzeko. Dedukzioaz baliaturik eraikitako sailkapen horretan agertzen diren testurik gehienak xix. mendearen azken hamarkadetan jasoak dira, eta gehienak epiko-lirikoak, halakotzat ulertzen baditugu dramatizazio bidez mamitzen diren testuak. Estiloari jarraituz, gainera, arrazoirik ez

dago *Bereterretxeren kantorea* epiko bezala agertzeko, eta gaia edo historiazko erreferenteak bakarrik erabil daitezke balada hori *Arrasateko erreket*a bezalakoan artean kokatzeko. Guzti horregatik, tipologian oinarritutako mendez mendeko sailkapen hori beste zenbait sailkabidez osatu beharko litzateke. Baina, gainera, tradiziozko generoen bizitzan zentzurik ez du halako gai bati, ipuina izan, zein kantu narratibo edo lirikoa, oraindik tradizioa sartu gabe zegoeneko data bilatzeak, haren ezaugarriak garrantzitsuena ez bait da sorrera, baizik eta bilakaera, mendeetan zehar etengabe aldatzen bizi denez gero. Bestetik, gure tradizioan dauden edo inoiz egon diren hainbat eta hainbat gai gure mundualde honetako beste herriein dugun amankomuneko tradiziozko kulturaren barrukoak dira, eta alferrik da geure barne historiaz soilik azaldu nahi izatea, *Egun bereko alarguntsa* baladarekin egin nahi izan zen bezala —Jean de Jaurgainek 1633an Zuberoan gertaturiko jazoera bat zuela oinarri zioen, baina oso gai zabaldua da Europa osoan gutxienez—.

Baladekin jarraituz, hauek beste era batera sailkatzeko saio bat egin nahi izan genuen *Euskal baladak*-en, non, hasteko, tradiziozko baladak eta balada arruntak edo bertso-paperetatik hartutakoak bereizten ziren, eta erizpide tematikoaren arabera, lau talde nagusi aipatzen ziren: epikazkoak, amodiozkoak, bentura ez amodiozkoak, eta kristau kondairak.

Baladak alde batera utzita, Lekuonaren liburua, esan bezala, ahozko euskal literatura orokorki lantzeko ahalegin bat da, gaiaren inguruko esku-liburu bihurtzen duen ahalegina, hain zuzen ere. Sailkapen-proposamen bat ere egiten du, lau sail nagusi bereiztuz: poesia (haien artean bertsolaritza eta erromantzeak, besteak beste), teatroa, kontaerak eta esaerak. Formari jarraitzen dio, beraz. Maria Goiri Mintegiko partaideek, aldiz, formari ez, baina generoei erreparatuz, bestelako sailkapena proposatu genuen, Lekuonarenarekiko alde nagusia baladak ipuin eta kondairekin batera genero narratiboan biltzea zelarik, genero lirikoan utziaz narratiboak ez diren gainerako kanta lirikoak ez. Berez ez dira sailkapen kontrajarriak, baina osagarriak.

Eztabaidagarriagoa iruditzen zait, ordea, lehenago, tradizioaz mintzatzean esan bezala, kontaeren artean, hau da genero narratiboaren barruan, kondaira, ipuin eta kontakizun mitologikoekin batera —kontaera laburrak bezala sailkatuta—, herri-kulturari atxekitako pertsonen, bertsolariek eta, egindako nobelak, autobiografiak edo oroitzapen-idazkiak ahozko literatur generotzat hartzea ahozko estiloaz eginak daudelako.

Lekuonaren ondoko lanei dagokienez, Kortazarrena balada —nahiko modu zalan-zagarrian, lirika gortesaua deitua— definitzeko saio bat zen, gaiari, ideologiari, teknikari eta konposizioetan agertzen diren topikoei begiratzen ziena. Kortazar konturatu zen bezala, sekua edo amodioa da, euskal baladetan ere, hispaniar erromantzeroarekin kasuan aspaldi ezagutzen zen bezala, honelako konposizioen gai-ardatza, amodioarekin nolabait zerikusia duten ezkontza trajediak, intzestuak, bortxaketak, bahiketak, adulterioak, eta maitasun ezkutu eta lortugabeak izaten bait dira baladek garatzen dituzten kontakizunak. Jon Kortazarren definizio-saioa azterketa estilistikoan oinarritzen da, eta ondorio bezala baieztatzen zuen estetikaren aldetik testu multzo horrek arau bereberri jarraitzen diela. Haren planteiamendua ez da hain garbia baladak testu liriko bezala azaldu nahi dituenean, haien joera lirikoa hobesten bait du ezaugarri narratiboen kaltez.

Maria Gori Mintegiaren *Euskal Baladak*, esan bezala, genero honi buruzko lehen monografia zabala izan zen, eta jadanik komentatu izan ditugu haren planteiamendu batzu. Lan honek europar baladaz, eta batez ere hispaniar erromantzeroaz idatzitakoa erabiltzen zuen eredu bezala, Menéndez Pidalen aportazioak eta Madrileko Unibertsitate Complutenseko «Seminario Menéndez Pidal»eko partaideen ikerketa berriak batez ere, eta kanpoan usukoa den azterbide hori gure tradizioa ere egoki ote zitekeen ikusteko ahalegin bat izan nahi zuen. Baladaren hizkuntza eta baliabide estilistikoak, haren bizitza —eta haren barruan tradizioa eta tradizionalizazioaren fenomeno—, geografia, sailkapen era ezberdinak eta bilketa eta ikerketen historia emateaz gainera, antologiaren liburukian gai bakoitzari buruzko jarraipen historiko-tematikoa egiten zen, Europako beste tradizioak erabiliz gonbaragai. Dena dela, lan hau bere sortzeko moduaren eta garaia zordun da, ez bait dira gutxi orain aldatu eta osatu beharrekoak diren puntuak, haien artean zenbait baladaren ahaidetze ausartegiak; honetan, ordea, izan da aurrerago ere joan denik eta konpli da Antonio Cidek Billabonako Kontapoesiazko aurtengo batzarrean egindako oharrek gogotan izatea lotura genetikoak eta antzekotasun tipologikoak edo edukinarekikoak nahasi gabe.

Luis Mari Mujikaren *Euskal lirika tradizionala* izeneko lanari dagokionez, izenburuan berak agertzen duen bezala, tradizioaren kontzeptua bereganatzen du egileak, eta hari buruzko azalpen luzetxo bat egiten. Hori litzateke aurreko liburuarekiko berrikuntzarik nabariena, zeren eta balada narratiboen eta kantu lirikoaren mendez mendeko sailkapenari dagokionez, lehengo erizpideei jarraitzen die, oro har, J. Mª Lekuonaren saioaren ondoren osoago agertzen delarik; aitortzen du, hala ere, sailkapena badaezpada dako samarra dela, haren egiazkotasuna frogatzeko bide ziurrik ez dagoenez. Lana lau liburutan banatua agertzen delarik, lehendabiziko bietan generoaren aurkezpena eta sailkapen xehe samarra egin ondoren, beste bietan oso era exhaustiboan luzatzen da lirika tradizional horren elementu osagarrikoen: sentimenduak, koloreak, paisaiak, animaliak, hegaztiak, landareak, gorputz atalak, edergailuak, zenbakiak; haiekin batera elementu estilistikoek ere toki ugaria jasotzen dute: metaforak, errepikak, antitesiak, simbolismoa, erderakadak, neurri eta errimak, eta bestelako teknika bereziak.

Kritikagarria iruditzen zait Mujikaren metodoan baladak lirikazko gai tradizionalekin nahastea, are gehiago, beti ere ustezko jatorrietara hurbildu nahirik, erdi aroko trobadoreen konposizioekin gonbaratzen direnean, egile honek luzaz egiten duen bezala.

4. Azken solasa

Euskal ahozko literatura tradizionalak xx. mendean izan duen ikerketari buruzko aurkezpen kritikoa izan nahi zuen mintzaldi hau amaitzeko, gai honetaz oraindik eginkizun zer dagoen aipatu beharko nuke, zeren eta orain arte egin den lana handia bada ere asko geratzen bait zaigu egiteke oraindik.

Hasteko, ohartu behar dugu orain arte egindakoa gutxi zein asko izanik ere, aski ez dela, oraindik asko dagoela jasotzeko, eta are gehiago aztertzeko; agerikoa da bilketa sistimatikoekin jarraitu beharra dagoela, hau da, lekukotasun berriak eskuratzeko; behin eta berriz esaten da, eta ez arrazoirik gabe, aintzinatik datozkigun herri-tradizio guzti hauen bizitzaren azken garaian gaudela, eta egia izanagatik, egia da,

baíta ere, elementu aberasgarri franko jaso dezakegula oraindik, azken urteotako inkesta apurrek frogatzen duten bezala. Eta hori, tradiziozko genero guztiekin egin beharko da, baladaz, kanta lirikoaz, ipuinez, atsotitzez, geroago azterketa fidagarriak egin nahi baditugu. Ez da nahikoa, ez eta euskaldunagoa, bertsolaritzarekin ase geratzea ahozko euskal literatura gogora etortzen zaigunean, edo euskal kantariak eza-gutarazi dizkiguten kantu «herrikoi»en bertsioekin. Baina bildumak egin behar baditugu, tresnak ere beharko ditugu, inkesta-eskuliburuak, esaterako, itsuan ez ibiltzeko eremu honetan. Eta bilketak eta bildumak osatuz joan ondoren, dauzkagun materialei buruzko azterketak egin ahalko ditugu, diren eratakoak direla: orain arte zer daukagun ere ez dakigu ez ondo ez gaizki hainbat arlotan, ipuinetan esate baterako, eta nondik hasi badago; ipuin, balada, kantu liriko eta beste genero guztien corpusak ere oraindik osatu gabe daude, eta testuak hor hemen barreiatuta, hamaika lekutan, aztertu nahi dituenak zoratzeraino. Corpus egokirik gabe, sailkapen itxuroso-rik egitea ametsa baino ez da, zer esanik ez monografiak egin nahi baditugu. Beraz, amaitzeko, kontutan hartu beharko genuke behar ditugun bitartekoak baditugula eskumenean gure herriaren tradizioetatik oraindik geratzen direnak jasotzeko, eta, beraz, badela garaia behingoz idiak orgaren aurretik jartzeko.